NIKOLA STANIĆ

Lička legenda

BILJEŠKA O PISCU

Nikola Stanić rođen je 12. 12. 1922. godine u selu Divoselu kod Gospića.

Osnovnu školu završio je u Divoselu, a učiteljsku (školu) u Karlovcu. Diplomirao je na VPŠ u Zagrebu.

Učesnik je NOR-a od 1941. godine. Radio je u komisiji državne kontrole, bio učitelj i upravitelj Narodne osmogodišnje škole u Metku, direktor Osnovne škole »Vlado Knežević« i Narodni heroj »Kata Pejnović« u Gospiću.

Do sada je izdao:

Romane »Rascvjetali karanfili« i »Kad sreća kasni«, zbirke pripovjedaka »Na očevoj zemlji«, »Sa Prisoja« i »Dječak na konju«.

Priredio i izdao zbornike:

»Na svijetlim stazama« — 1964. g., »Koraci k suncu« — 1973. g. i »Crvenu zastavu u nebo dižemo« — 1977. godine.

Pokrenuo dječje časopise:

»Lasta« u Metku — 1955. g. i »Naš život« u Gospiću — 1969. g.

Nosilac je Ordena bratstva i jedinstva, Ordena za hrabrost, dva Ordena zasluga za narod, Ordena rada i drugih.

Nagrađen je Republičkom nagradom »Ivan Filipović«.

ISPRAVAK

10	strana	1	red stoji PASE, a treba PASLE
12	strana	1	red Riječ POTOM treba brisati, a mjesto nje napisati A AGA
12	strana	15	red Riječ PAK treba brisati
16	strana	2	red Iza riječi nenadna treba staviti točku i ostali dio reda treba brisati
26	strana	16	red stoji ĐUREŠEVA, a treba ĐURĐEVA
34	strana	10	red stoji SAVJETOVANJE, a treba SAVJETOVA
47	strana	2	red treba BRISATI
64	strana	2	red stoji ODMAHNUTI, a treba ODAHNUTI
69	strana	5	red stoji ISTEKI, a treba ISTEKLI
72	strana	11	red stoji LUNU, a treba LUPNU
73	strana	32	red stoji TO, a treba ŠTO
75	strana	19	red stoji ZAČTEKU, a treba ZAČETKU

Izdavač:

SIZ za kulturu Gračac — Gospić
i
Centar za kulturu Gospić

Za izdavača:

Dušan Cvjetković

Urednik:

Milica Popović
Biserka Velić

Lektor:

Branka Römer

Korektori:

Svetozar Vojvodić
Sofija Mileusnić

Naslovnu stranu izradio:

Aleksandar — Aco Šakić

Štampa: Ličke novine Gospić

MJESTO PREDGOVORA

Kad se, počev od Gračaca, vitog pera gornjoj Lici, hvataš Pušića-previje, pa spuštati kreneš pustom dolinom Velike Popine, paklenim onim leglom razornika vjetra, poklopi ti dušu sjeta, a plaho oko sve zamiče žudnim gledom amo i tamo, ne bi li se usred gola stijenja, usred nevesele, gluhe one saništine ustavilo o boljem, vidnijem darku majke prirode. Jest ponalijevo odskočio, mislio bi — nebu pod oblake — golemih, kamenih leđa starac Poštak, nijemi svjedok nekad goleme naše bijede ali od njega mrkogleđe slaba ti povolja, brajne, slab razgovor. Nekad tvrdi zaklon i drago boravište pustom slobodaru, danas je samo nedrag vijesnik nedobru vremenu. A kad se na Poštaku zgusnu oblačine, ne gataj dobra pustoj onoj Krajini. Ali se zato desno od ceste pružila žitorodna ravan do pod brdo goloj Vijojli, podno koje viđaše razasute lijepe kuće kršnih stanovnika Male Popine. I jesu to kršni ljudi poput ovog kršević krša, što im stražu više krova i od ljute mećave postojbinu brani.

Brzajući na čilim konjima ravnom cestom, za nedugo eto ti niže crkve kod Bogovca: mala crkva za nevolju samo, ali prava zadužbina za junačku onu peču, koja se rado bogu moli i bogorodiči, a veliko još i danas slavi sveto svoje, krsno ime starinskog plemena. Desno crkva, a lijevo kraj ceste tri studenca kao tri begova prsta.

U crkvi, a bijeli je dan, gore voštanice. Kraj ceste stoji četa ljudinâ, jedan zorniji od drugoga, u stajaćem

ruhu i željno pozdravlja crven-kapom, djedovom baštinom, u desnoj ruci. Lijepa li starinskog ruha, crvene đečerme posute svijetlim ilikama, a preko nje modar koporan izvezen kupovnim mavezom. Na glavi je crven-kapa s kitom srne svile, što skakuće junačkim ramenom. Kožna pašnjača po pô tijela, za njom po jedna ili dvije vatre i nož oštar u krpama, na vrhu mu po dva kao roga skupocjene kazme od bijele kosti. Na vrnčanice složen lagan opanak u prepletu obuhvaća vezanu natikaču rizom zakićenu.

— pomoz bog, junaci! — dozovem baš svojski, a oni prihvate boga svečanim žuborom.

— Pa čim mi se hvalite, Popinjci — ?

— Malo dobra, gospodine, a čudno potrebe, proslovi starjejšina. Nego sađi molim ti se, da nam vidiš veliku grehotu, crkvicu našu, gdje se ruši i propada, pa ako moš', pomozi, pomoga ti bog.

Uđosmo i razgledah na sve strane trošnu bogomolju, a kad van, uzeše me stari ljudi salijetati radi novčane pomoći.

— Nešto mi, a nešto vi, junaci, pa će biti dobro, naš će ban i vlada mu nešto učiniti, što se bude moglo, ali i vi onda složni budite, pa voljno pridonesite, što na vas spane.

— E hoćemo, gospodine, što se bude moglo, ako ne izda ljetina; vjera je, hoćemo drage duše.

Još se porazgovorismo o poštenu životu i dobru običaju, o slozi u zadruzi, o štednji i radnji, o šumi i zatorniku joj kozi itd., pa se pozdravismo, kao da smo davni znanci, dobri prijatelji.

— Poša s bogom, gospodine! otpozdraviše ljudi i ja se otisnem put Zrmanjskog klanca. Kad ovome na vrata, stanite sa mnom, pobro, ne miči se sa mjesta, lijepo te molim, da ti se razgrije srce s prelijepa pogleda. Pod

tobom puklo u dobru duž ubavo polje, a s desna ga zaokružila golustuba Brdina sve do presliježi, koja siječe u selu Rujište. Odanle se pružio komiti Kom, ća ovamo više Palanke, pa se spušta sve niže i niže do međe dalmatinske. Nalijevo uzbočio Poštak silne bokove prema tromeđi do Bobare i Žujina polja, a dolje u nizu izbila jaka vrulja biser-vode Zrmanje, otkle je i ime svoj onoj strani, što je vodu s istoka optočila. Od vrela Zrmanje prozvalo se Vrelom i samo selo, u kojem je nekad stolovala satnije prve ličke krajiške pukovnije. Kad desno gledneš, eno podno Vrbici izdigao gole zidine grad Rakovnik, što je Turčinu dosta puta zaklonio zlopaku šiju, dokle ju ne slomiše sokolovi Smiljanić Ilija i Janković Stojan. A nalijevo štrlje — regbi-podrtine neke kule, kojoj ime slabo ko još pamti. Pod samim se Komom na zgodnu brežuljku uspela crkva Male Gospojine, a dolinu zaklonio s onu stranu prema posestrini zemlji, stara naša dika, čuveni Zvonigrad. Milošto božja, lijepe ti i krasote, da joj svježi i života nije oglodala pustopašna čud ljudska sjekirom i kozom! Kako je prodolina opkružena visokim brdima sa sjeveroistoka i zapada, u njoj bi i ljeti i zimi bio boravak ko u malom raju. A ovaka ljeti prižeže s gola brda, a u golo stijenje nesnosna pripeka i zada od neko doba ljuta groznica, kojom su se nekad samo kao kletvom ljudi nabacivali. Žega sprži ono krvave mučnine težakove, a groznica kosi dragocjeno zdravlje čovječje nemilice.

Sam bog, te se magle otud ne rađaju, pa kad ponese godina, zarudi sva u zlatu bjelica-pšenica, zaklasa raž i ječam, a kukuruz, osobito kad polije voda, — znovit u vis poteče, pa i loza znadne obroncima izmrežati prelijepe maveze.

Voskih hatova oštar kas skratio duge one zmiječe

savijutke niže vrata na do više Vrela, u koje dojurismo za malog po sata, prominuvši kraj izvora vode Zrmanje, što se hvali biranom pastrvom.

Pred kućom čestitog paroha skočih sa kola i pozdravih svojtu, a onda pred općinu, gdje je u velikom krugu već čekala kita sokolova zrmanjskih.

Pozdravismo se, razgovorismo se, razgrijasmo se, i bilo nam je milo oko srca — i njima i meni. Zavedoh pred blagoćudim ovim svijetom razgovor, kako su nam stari naši namrli zlatna zrna prave mudrosti u podobi poslovica, pa razvezah na ljude što nam znače, što li nose one: radišu bog pomaže; o muci grozdovi vise; ko se dima ne nadimi, taj se vatre ne nagrije; ko umije njemu dvoje, itd. Bilo je u širem našem razgovoru slatke šale, bilo je gorke istine, ali se razumjesno i zadovoljni rastadosmo. Pa kad općinski viječnici i seoski starješine pružili desnice, da se na rastanku i po davnu običaju rukujemo, zape mi na lijevu peru tih modrilac i čekalac za oko.

Jednim mahom obuhvatim koštunjavi ovisoki stas, omršavo, zagusito, niže jagodica utonulo kao udubeno lice, suho, oštro brzokretno oko, sijede potočene brkove, ispod nešto okukasta nosa, a moj čovjek kao da se za hram spremio. Kićeno je na njemu ruho crkvarsko. Oko vrata bijeli se košulja, štono vele, poput prepadana snijega; jake prsi prepasao od skerleta džemadan, opšiven žutom srmom, a ova pokriva đečerma posijana srebrenim ilikama, preko koje kićeno se nahero zabacio crven koporan, za rubljem, kao i đečerma velikim pucem do puca od srebra; za pojasom, uz dvije male, leži bikan. Čakšire su, poput dimlija, od modra skerleta, pod koljenom saputane kožnim koljenicama, preko ovih četiri reda sve u dvije sitno ispulana kositra. Lagani opanci na vrčanice

stegli straga vezane natikače, ispod kojih do podkoljenica sežu bijele vunene čarape.

Prislonio moj neznanko desnu na handžar, a kad stupih k njemu, — ponese je k crven-kapi i da će se k zemlji sniziti, a ja odriješih: »Ti si Lazo«?

— Jesam gospodine

— Pa došao?

— Ta poručio si...

ooo

A srarina, rođo moj, pop Miloš, pridoveza u potvrdu riječi svog predgovornika:

— Pokojni je Lukica Labus rodom iz moje parohije, ko što kazuju, bio nagao, naprasit, silovit, gotovo kao i drugi njegovi rođaci, porobiti, upaliti, ubiti, ta sa osvete ta sa bjesnila; ucjeniti ma baš u svom rodnom mjestu Popini. A kad je iza njega Lazo izabran za harambašu, tad je, — i danas teče po narodu okolinom samo jedan glas, dapače u njegovom rodnom mjestu, i svom okolinom nestalo osvete, otimačine i svakog nasilja, a pogotovu ucjene ili otkupa. I baš tom se je žicom istaknuo Lazo ispred svih drugih hajduka, pa je zato narod po svoj Lici pokrivao i uprav poštivao harambaša Lazu, a štitio i u prilog išao svoj njegovoj četi, naziruć i u njem i u njoj neko zakrilje i zaštitu protiv turskih i domaćih pakosnika. A i to govore, da otkad se znade za hajdučko četovanje u našoj Lici, nije bilo puškara nad Lazom...

Bude Budisavljević

(»S ličke grude« Matica Hrvatska 1913)

RASKOPANO OGNJIŠTE

Ispod katuna starog Novice Škundrića pase su ovce rasute po prostranim pašnjacima. Živahne koze verale se po zakržljalim grmovima i strizle mladorasti. U krugovima oko stada šetali su snažni psi ovčari. Kad im je sunce upeklo kudrava leđa, podvili su kuđeljaste repove i potražili hlad. Ispružili snažne šape, isplazili ljubičaste jezike i dahtali.

Na zarubljenom kamenu pod zakržljalom bukvom sjedio je stari Novica i lulom tukao o dlan istresajući sagorjeli duvan. Izvadio je mašu iza pojasa, čačkao po luli i opet tukao o dlan. Zatim je nasuo duvan, ukresao trud i polako sa uživanjem pućkao. Tako je uvijek radio kad bi čekao povratak čeljadi, a onda bi ih, kad bi se pojavili pozivao i do tančina ispitivao kako su obavili posao.

I baba Smiljana imala je pune ruke posla. Treba spremiti sir u mješine i na Ilindan ga u tovarima ponijeti na prodaju kod manastira. A bogami je već sad trebalo misliti na Dmitrovdan kad se daje caru carevo, agi agino, a valja misliti i na druge namete koji se kod Turčina ne mogu predvidjeti, jer ovisi o njegovu ćefu i potrebi.

Još Novica ne ispuši lulu, a niti baba nasu mješinu, a stari se Bule izvuče ispod tora i lijeno stade na gatačku džadu, pa nekoliko puta laucnu u pravcu Gackog. To lijeno lajanje uzbudi pse i oni hitro poskakaše i jurnuše niz brijeg, bijesno kidišući na konjanike koji su jahali u oblaku prašine. Istog

časa pojaviše se i sinovi i snahe idući sa sjenokosa.

Stari se Novica podiže vičući na pse i trčeći na cestu. Starina je dobro znao da mu konjanici sa te strane ne donose dobro, a osobito kad je prepoznao agu Bezlagića kako nakostriješen jaši na čelu konjanika. Novica mu poletje u susret sa skinutom kapom, klanjajući se. Mjesto pozdrava aga će još s konja:

— Krste, zakon ti tvoj? tako se, bolan, carski čoek dočekuje.

Vidjevši šta je na drumu, sinovi zauzeše položaj koji im u takvim prilikama najbolje odgovara. Snahe se vratiše pod sure vrhove. Sava i Nenad dođoše k ocu da mu se nađu pri ruci.

Mudri aga blago odmahnu rukom i pogladi se po bradi, kao da smiruje buru koja mu šiba obraze i onako kako je on znao promjeni izraz lica i sa prizvukom šale viknu:

— Biva bolan, Škundriću, ne bi bio sram da pusti pse i na carev saraj.

Novica se povi do zemlje, sklopi ruke:

— Nemoj tako, čestiti aga, ljubim ti ruku. Nego sjaši, dobri čovječe.

Aga pogleda pratioce pa lijeno povuče nogu iz stremena, a Sava mu priskoči, poljubi ruku i uhvati vođice. Još Novica nije ni u bačiju uveo agu, a vrijedna Smiljana već je prostrla sofru. Aga upita ima li ko mlađi da ga služi, ali baba Smiljana vješto odgovori da je i njoj staroj čast da tako pravog gosta lično posluži. Aga mrmljajući sjede za sofru. Kraj njega posjede Novica da skokom tamo kamo aga okom.

Po starom običaju poče se agi žaliti sad na ove, sad na one nedaće, a najviše na kišnu godinu, ko-

ja ne da na vrijeme pospremi sijeno. Potom po turskom običaju prevrnu očima, mljacnu usnama i ljuto reče:

— Ja biva, bolan, mislio kako će me bratstvo Škundrića dočekati žeženom rakijom i pečenim bravom, a ono, bolan, pred agu iznosi bijeli mrs kao pred najgoru kaursku fukaru, čoče božji — završi aga.

— Dragi aga, dok malo pomezetiš, a brav će biti prislonjen na zid.

Stari lupnu lulom o zid. Istog časa pojavi se Sava da izvrši očevu zapovijest.

Konjanici su lijeno oko bukve vodali konje kiselo gledajući na hrpu sira koji se bijelio u otvorenim strugovima. Za malo su pak mljeckali ustima na brava koji se pušio kraj kuće.

Pripit aga izvuče se pred bačiju, stade pred ražanj i uprije prstom:

— Oću, bolan, plećku.

Tek kad se aga naravnao, počeo je pravi razgovor o svrsi agina puta. Počeo aga s jadikovkama kako se raja u posljednje vrijeme izopačila pa ne poštuje ni carev harar, a o čibuku i ne misli.

— Nemoj tako, presvijetli aga — branio se Novica — još je daleko Dmitrovdan kad se nosi harar, spainluk i čibuk. Sve smo mi, presvijetli aga, na vrijeme donosili i nikad carski ljudi i presvijetli aga nisu bili nezadovoljni, a vjere mi, neće ni u buduće. . . Cijelu godinu ja za taj svečani čin slažem paru po paru. . . Ni ovaj agin put neće, duše mi, biti džabaluk — završi stari Novica.

Čuvši za zveket dragog metala, aga se široko osmjehnu i potapša starinu po leđima. Rakija je učinila svoje i agu uhvati drijem. Mrmljajući pokaže

kraj ognjišta, gdje mu brzo namjestiše sećiju. Izvaljen na kožune, aga pruži noge, a stari ga Novica izu. Aga je i dalje mrmljao kako ga treba češkati po tabanima jer tako najlakše zaspi. Novica se uhvati posla i polako poče češkati, ali to ne donese san na oči pijanog age. Nakon kratkog mrmljanja i protezanja, aga sjede na sećiju i prevrnu krvavim očima. Frktao je i stenjao, i na kraju izvuče čibuk. Začas mu Novica napuni lulu i ukreše trud.

Kad se aga nasrkao i naživao dima, gurnu nogom Smiljanu, koja mu je nalijevala malu bukaru, te zatraži da mu pjeva i pleše.

Novici zastade dah. Zajedno sa Smiljanom priskoči agi da mu ljube skute. To još više raspali agu i on čibukom udara sad Novicu, sad Smiljanu, prijeteći im kako će im oduzeti pašnjake i predati ih kadiji:

— Vidjet ćete kad dođu bimbašari kako se moli kaurski bog i uslužuju carski ljudi — derao se bijesan aga.

Novica i Smiljana ga još više salijeću i mole, ali aga sve razjareniji biva, zapravo ne znajući onako pijan šta bi tog časa tražio od pokorne raje. Samo koluta očima. . . Podiže se i nespretno zgrabi Smiljanu, svali je na sećiju, a ona vrisnu ko ranjena lavica:

— Novice. . . oćeš li dozvoliti da mi Turčin na sijede vlasi navuče sramotu?

Istog časa mala se vatra sruči na agine grudi.

o O o

Askeri u buljacima halakali su a plameni jezici lizali su Škundrića bratstvo. . . Tutanj i jeka selili su se s brda na brdo.

U svejtlu Danice tjerao Novica Gatačkim poljem stado i molio boga da zajedno s Danicom prijeđe polje i dohvati se Vrane planine.

BJELAJADA

Na blagim padinama Osječenice u Bjelaju podno Lunjevice ustavio se Novica Škundrić sa svojim sinovima, snahama, brojnim unucima i sa starom Smiljom.

Kad su turski buljuci halaknuli planinom da osvete agu Bezlagića, bratstvo Škundrića prsnulo je na sve strane. Novica je prešao težak put i eto ustavio se ovdje na tvrdoj krajini. Starinu je i sreća pratila pa nakon pet godina zaboravio sve nevolje u koje ga je ubojstvo age uvalilo. A kako i ne bi kad su mu se stada umnožila. A i njegovi se konji poigravaju Medenim poljem.

Toj sreći doprinio je i spahija Zaim Šainbegović koji ga je na svoj spahinluk primio. Škundrići su bili vrijedni i svojim su radom stekli glas najboljih spahinskih konjušara. Zaim se tako imao i čime ponositi.

Istina bog, starom je Novici i prijateljstvom s Jovanom Bjelajcem, dobro došlo i pridonijelo napretku Novičine zadruge. Osim toga, imao je Novica s kime »piti rujno vino« i lazgaliti dušu uz gusle.

Ali u svakoj sreći ima i nesreće. Ljudi ko ljudi, opuste se i zaborave na vremena kad im je život prolazio »kroz igline uši«, kako je znao stari Novica govoriti u ono nesretno tursko doba i zadrugare upozoravati na iznenađenja koja ih vrebaju.

I nesreća opet zahvati starog Novicu. Bila je iznenadna i veća.

Svake godine na Petrovdan na Medenom polju održavale su se konjske trke. Narod ih je prozvao Bjelajada kao uspomenu na davna vremena kad je čukundjeda Jovana Bjelajca oteo sestru, a robinju svemoćnom turskom agi i tako sprao sram sa kućnog praga.

Uz trke održavale su se i druge junačke igre-gađanje kroz prsten jabuke, sječa jataganom. Te se igre nisu baš sviđale Šainbegoviću, ali nije ih ni zabranjivao, jer ih je od starih naslijedio. Zaim je bio i meraklija, pa su mu igre pričinjavale zadovoljstvo.

Tako je bilo i ovog božjeg dana. Od ranog jutra su se obilježavale staze, postavljali biljezi i prstenovi. Oko polja pušile se vatre i cvrčali jaganjci na ražnjevima. Talambasi su udarali tresući mladost koja se savijala od igre i šenlučenja.

Kad su igre bile u najvećem jeku i kad je vreva i vika zaglušivali uši, pojavi se svita konjanika. Pred svitom jaši spahija Zaim Šainbegović usporedo sa bihačkim valijom. Kad su bili nadomak Medenog polja, pogled slavnog valije ustavi se na lijepim robinjama koje su kicoški jahale u sviti:

— Biva, bolan Šain beže, šta to tvoji krsti šenluče?

Šain beg ne htjede pokvariti raspoloženje velikom valiji. Kao da je htio reći: ko još obraća pažnju na raju koja pokorno radi. To je meraklija valija odmah shvatio. Okrenu bedeviju u polje da se malo kraj krsta poigra. Za njim okrenuo kulaša i Šainbeg, ostavljajući svitu na drumu.

Kad veliki valija vidje kakvom vještinom i izdržljivošću Sava Škundrić razigrava konja, sijeće biljeg i gađa kroz prsten jabuku, sa čuđenjem prodivani:

— Vrsna li momka, bolan ne bio.

Pa nastavi znatiželjan:

— Čiji je to rajetin?

Šainbeg se nasmija

— Zna se čiji je. . .

Valija ga ljubomorno pogleda. U cijeloj svojoj ljutoj krajini nije imao tako srčana momka. Onako sam za sebe poluglasno reče:

— Da je Turčin, vrijedio bi pola krajine.

Opet, kao da nešto okoliša obrati se Šain-begu:

— Amanet ti, beže, a đe nabavi takvog sokola?

— Moj je, đe bih ga bolan nabavljao.

Onda se sjeti da je Škundrić ipak došljak, prevuče preko usta također poluglasno:

— Došljak je. . .

— Došljak, kao da se nešto prisjeća.

— Otkud je došao?

Šainbeg pozva Novicu

— Otkud krstu ti k meni dođe?

Stari Novica zadrhta tjerajući hladnoću koja mu se oko srca slijevala i klanjajući odgovori:

— Veliki spahija, kad ono udari suša i pomor stoke, dođoh k tebi.

Valija nešto premeće po glavi pa upita starinu:

— Da nisi ti rajetin age Bezlagića?

— Nijesam presvjetli valija. . . Bio sam manastirski kmet.

— A tako — klimnu glavom veliki valija.

Možda bi ga još znatiželjni valija ispitivao, ali se sjeti lijepih robinja i uživanja, pa mu se vrati

staro raspoloženje i on pozva Šainbegovića da pođu na ćeifenje.

I sada je stari Novica morao potražiti novo prebivalište. Na brzinu pokuši prijeklod i verige i pođe k Stojanu Jankoviću. Što mu je drugo preostalo nego da opet nožem i puškom bratni čast svoje zadruge.

I ovaj je put bio težak i krvav. Na njemu je izgubio svoju Smiljanu zbog čije je časti i krenuo na ove trnovite putove, ali drugog izbora nije imao. Izgubio je i dva sina, i tako desetkovan stigao početkom jeseni u Prljevo.

Umoran Novica sjede na prvi prag kad se spustio sa Poštaka i zatraži utočište kod domaćina. Imao je sreću, jer se namjerio na kneževu kuću. Nije imao potrebe da dalje putuje.

Opet zveknu prijeklod i verige zasindžiraše

PUŠKA NA POŠTAKU

Na glavici Novica opali pušku i glas odjeknu javljajući bratstvu da je na njegovu ognjištu zapaljena vatra. Tako se uvijek oglašavao kad je imao što važno saopštiti.

I evo, sto trideset godina poslije tog događaja starina Jovan penje se na glavicu da pali pušku da se stari adet ne zaboravi. Otisnuta jeka seli se s brda na brdo buneći čobane, koji na pušku hitaju na vrh planine i iz punih ramena dozivlju:

— Ooo, narode, je li zao ili dobar glas?

— Dobar jee, Dani Škundriću se rodio sin — odgovara glas iz sela rasutih po obroncima Poštaka.

Pomalo ponosan đed Jovan polako silazi niz strančicu i vješa pušku u vajatu o klin. Izlazi pred kuću i gleda svog Danu gdje žurno šeće oko murve kao da vrše proso. Pomisli kako mu je sin nespretan i mekušac. Istu takvu misao maločas mu je izgovorila baba Jela, kad ga je nespretna vidjela kod ognjišta gdje prostire slamu.

A kako i ne bi kad se spetljao, mjesto da je ponosan ko soko kad mu izvode ženu na porođaj. Na trudnici podrhtava lanena košulja, a Dane, mjesto da im što vješto pomogne, spetlja se kraj ognjišta ne znajući što će zapravo raditi. Vidjevši ga takvog, baba mu podviknu:

— Prostori kožun i idi po vodu!

Smeten Dane jedva nađe vučiju, trgnu za konopac i vrata se lupom otvoriše, udarivši snažno u škale. Žene se trgoše gledajući Danina široka leđa.

— Ovaj moj nespretnjaković spleo se ko sirotinjska udovica — reče ljutito baba Jela.

Janji bi žao Dane pa se, pridržavajući rukama spušteni stomak, blaženo nasmiješi i reče:

— Majo, nemoj ga koriti, on je veliki sramećko.

Žene se nasmijaše a smijeh udari na široka Danina leđa i izgubi se na ograncima murve. To još više zbuni Danu, pa poče šetati oko duda stresajući se na svaki jauk iz kuće. Još više se zasramio kad je sa strane naišao đed Jovan. Vidjevši ga takvog, djed hoće da ga okuraži i pozva ga:

— Jesi li novost javio u Ervenik?

Dane se još više zacrveni:

— Jesam, ćaća — i sa vučijom na ramenu odjuri na Čatrnju.

Đed sleže ramenima, uze bradvu i sjede kraj panja da nateše luč. Ispod sječiva na sve strane lete smogori.

Baba Jela pruži novorođenče strini Miliji, điknu preko praga i raširenih ruku pođe Đedu. Nije sačekala ni da đed podigne glavu, nego zajapurena viknu:

— Vini je Bukarica. . . Sav savcat Kogović iz Ervenika.

Đed se grubo počeše po vratu. I on bi volio da je curica, ali šta može — tješio se đed — kad se kraj njegova ognjišta rađaju samo sinovi. Ponosno đedo podiže glavu i odbrusi udarajući rukom po koljenu:

— Pa šta onda ako je i dičak.

Baba opet zajedljivo potegnu:

Voljela bi da je curica. Ono ispade dječak i još Bukarica — ljuto baba odmahnu rukama, a zatim se podboči rukama orna za svađu, ali joj đed domačinski odgovori:

— Volim da je sin, i tačka.

Možda bi baba glocnula i đeda, ali se Dane pomoli iza sijeka i poražena baba ode u kuću.

o O o

Ni krštenje iz babine glave nije istjeralo zavist, već su se obistinile djedove riječi: »još će biti zavidljivija«.

Baba i prija Boja sletile se po kući i posluju dočekujući kuma i ostale goste. Ne zna se koja je od koje glagoljivija: otiskuju ono što im tog časa dođe na jezik.

Baba Jela smatra da je ona prava baba jer su joj bogovi eto podarili i četvrtog unuka. Za srce je ujeda što se mali bacio na Bukarice, pa joj svaki pokret prije Boje smeta. Stalno joj se jad uvlači u grudi, siplje sline u usta pa kad ih ne može izdržati ona gloca priju:

— Eto, prijo Bojo, sad mu ti izaberi ime kad je vini Bukarica.

Boji od silne ljutnje zbog podbadanja umalo unuk ne ispade iz ruke. A kako i ne bi kad je mali živo srebro, pa samo klizi iz povoja.

— A šta mu vali, bona prijo, ako je i Bukarica — Vidiš, prijo — nastavi Boja — da njegove oči i pokreti govore da će biti čoek a bomagi i junak.

Baba se Jela grohotom nasmije kao da je htjela reći ko je sa te strane bio junak, ali se suzdrža i reče:

— Bog iz tebe, prijo, divanio.

Još kum sa kumčetom pravo i nije sjeo u kola, a pred opštinom opali top i kletala zakloparaše. Sa brda se otisnu glas:

— Za puške, krajišnici, iii. . .

Jovan Šašić i Stanko Vještica na Kušinoj Krčevini se tuku sa buljukom Turaka. . .

Tako je uz jeku brda kršten harambaša Lazo Škundrić.

MLETAČKINJA

Na povećoj stijeni sjede čobani nad otvorenim zastorima, lome oštru ječmenicu i zalijevaju je zamuzom. Među njima ističe se dječak upalih jagodica, živih očiju i pokreta. Svi tog malog deliju poznaju po poštenju, okretnosti i srdačnosti. Sa njim se diče Škundrići, a bogami i Kogovići, jer u tom dječaku raste »pile od sokola«, kako ga je djed Petar od milja zvao, i s njime se ponosio. Nije se djed samo zbog junaštva ponosio njime, nego i zato što dječak produžava njegovu lozu i ako je rođen u Prljevu.

Djed Petar ga stalno hvali, a to izaziva ljubomoru djeda Jovana, jer slava pripada ognjištu Škundrića gdje se dječak rodio.

Tako naše čobanče od djetinjstva postade kamen smutnje među prijateljima. U jednu ruku ta je ljubomora malom Lazi koristila. A znao je biti i ponosan što se djedovi oko njega otimlju.

Te svoje veličine kao da je Lazo svjestan i ovdje na litici među čobanima. Ponosno odvali komad ječmenice i baci je štencu koji mu je uz koljeno prislonio glavu.

— Bože mili sile od psa — prokljuva se Ilija Pupavac, rođeni posprđenko. Lazo ga samo prostrijeli očima i Ilija objesi bradu. Možda bi se još koji dječak pošalio na račun Lazina Šare, ali na vrh pleće dreknu koza. Čobani potrčaše na Komsku previju derući se iz sveg glasa:

— O pustijaaaa... O pustijaaaa...

Sa nadžekom u rukama Lazo kidiše na previju i vuka koji je klao Kuđu. Šare se nakostriješi i iskešenih zuba oblijeti vuka. Gladan vuk zinu na Lazu ,ali kad sječivo nadžeka zviznu zrakom, vujo ostavi Kuđu i pobježe. Lazi potekoše suze i on u naramku ponese kozu.

Po brdima se začas prenese vijest o nesreći koja je zadesila Lazu čobanina. Jeka se selila po brdima i još više vješala suze na Lazine trepavice. A kako i ne bi kad je Kuđa njegova prćija.

Zajedno sa glasom koji se prelamao, uz Paljevine se penjao Stevan Stoisavljević sipljivo dišući, poštapajući se sjekiricom i na zaravnima zastajkujući da se odmori. Kad se starac uspeo do čobana i vidio Lazu sa krvavom kozom upita ga:

— Đe ti je, sinovče, šara od pojasa?

Lazo suznim očima pogleda praznu pašnjaču koja se klimala oko tanka i mršava struka i obori oči. Poslije tog nije progovorio nijednu riječ.

Uveče su se po običaju svi Škundrići okupili oko ognjišta. Među njima je i prijatelj Petar iz Ervenika. U svoje krilo savio tužnu Lazinu glavu. Đedo tješi unuka kako će mu još bolju kozu pokloniti.

Đeda Jovana zasmeta to silno maženje i on priku Petra glocnu:

— Prika, bolje bi bilo da mu pokloniš onu kremenjaču iza roga.

Petar se trže, počeša bradu nekoliko puta, sa vrh usana nešto sam sebi u njedra promrmlja pa se naglo okrenu prijatelju:

— Da znaš, prijatelju Jovane, prvom ću mu prilikom uzeti novu mletačkinju.

Lazi se ozari lice i on podiže glavu sa djedova krila pitajući nekoliko puta:

— Zbilja ćeš mi, đedo, uzeti tanku mletačkinju?

Đed Petar ponosno potvrdi glavom.

Nije prošlo dugo vremena a u pospano doba evo ti Petra Bukarice pravo iz Zadra sa uprćenom mletačkinjom na ramenu. Stade pred Škundrića prag i zovnu unuka. Za Lazom na vrata navriješe Škundrići, predvođeni sa đedom Jovanom, gledajući razrogačenih očiju svjetlo oružje. A zbilja, bila je lijepa mletačkinja. Onako tanka i dugačka blistala je u rukama đeda Petra. Lazo preskoči prag i isprsi se na ploči pred đedom Petrom. Đed ga pogleda pravo u oči. Kad im se zjenice spojiše, podiže osvetnicu i poljubi joj žuti kundak, prekrsti se, spominjući krsnu slavu, i kao zavjet predade unuku tanku mletačkinju. Lazo podiže pušku kuneći se o djedov zavjet da pušku i slavu neće iznevjeriti, a niti okaljati Škundrićev i Bukaričin kućni »lumer«.

Nedugo iza tog svečanog čina Lazo se oduži Kuđinom dušmaninu, kako se hvalio đed Petar po Erveniku i okolo njega.

PREKO MUTNE RIJEKE

Pred zatvorenim vratima vajata tiskalo se stado. Šarov je cvilio i oblijetao oko kuće. Iz kuće nije niko izišao da stadu otvori vrata i Šarova pogladi po glavi.

Kleta tišina nadvila se nad kuću. Zabrinut Lazo s puškom uleti unutra. Nasred sobe sjedi brat Đurađ sa naslonjenim mušketom preko koljena i obješenim brkovima. Đed Jovan sjedi u zapećku i šuti. Baba i snajka jauču, a djeca nesmetano u lužnici čeprkaju popeo i rasiplju ga po sobi. Lazo se okreće na sve strane i traži uzrok nesreći koja se osjeća u kući. Ne vidi ništa, nego krajišku uniformu prebačenu preko prijemeta. Svi gledaju u njega i od njega traže spas, ali mu niko ni jednu riječ ne spominje. Lazo zazinu da nešto upita, ali ga Đurševa Soka sa suzama i jaukom preteče:

— Brajo rođeni! — i objesi se Lazi oko vrata — spasi nas, rođeni — naricala je žena.

Začudo, đed Jovan, domaćin zadruge, šuti, prtlja nešto oko lule i nijednu riječ ne izgovara. To je Lazu iznenadilo i uplašilo. Opet Soka iz glasa zavika:

— Brajo rođeni, šta će naša sirotinja?

Lazo se okreće po sobi i čudom se čudi. Ukućani šute, a Soka bugari. Šta će Đorđu na krilu mušket i uniforma na premetu? Pita se zašto kalun ne puca i klepala ne klepeću. Tako se uvijek na

krajini radilo kad je nailazila turska sila. Ovog puta ništa.

— Šta je ljudi? Kakva se kuga sručila na našu kuću — pita u čudu Lazo i okreće se po sobi.

Soka nikako da dočeka odgovor đeda Jovana, nego ženska glava kroz suze progovara:

— Ajme brajo, milošto mojaaaa! Ode Đurađ u pustu Mađarsku!

Lazine oči ustaviše se na dječacima koji su čeprkali po lužnici. Priđe bratu Đurađu, sa njegova krila uze mušket, obuče uniformu i priđe đedu Jovanu i ocu Dani:

— Blagosovite, starci — i krenu u Vrelo da se svrsta u krajišku vojsku mjesto brata Đurađa.

Od jutra do večera peklo ga je sunce u gruboj krajiškoj uniformi. Na koncu ga svrstaše u ponjemčeni bataljon novoformirane ličke regimente.

Smoždeno Lazino tijelo nigdje na slami nije moglo neći mjesta niti mu je san dolazio na oči. Egzicirom je bilo iscrpljeno. Opasač ga je prosto presjekao. Kroz zatvorene oči gledao je đeda Jovana i rođenu kuću podno ponosna Poštaka. A kad bi mu pogled kliznuo na ovu pustu ravnicu kojoj nema kraja ni preko Drave, uhvatila bi ga tuga za bistrim nebom njegovih planina. I ovi prokleti komarci koji tanko zuknu kraj njegovih ušiju i zabijaju otrovno rilo u nježnu planinsku kožu.

Najgora bi mu bila jeka u ušima i ono oštro i strno »gever op, ren cup« i druge komande koje nije razumio, a niti se trudio da ih razumije. Pa ovi pusti ukršteni uprtači, tvrdi opasač i teške fišeklije koje su stegle njegovo tijelo. Napeo je svu snagu tjerajući misli o Krajišniku mekušcu i kuka-

vici. Ubrzo je postao najbolji »soldat« u ličkoj regimenti.

Jedno jutro pred kraj septembra 1848. godine probudi ga »ornist« bijesno trubeći. A kad bubnjari udariše u bubnje, sva vojska poskače, što od jeke bubnjara i »ornista«, a što od dreke »unteroficira«. Za tren postrojiše se na trgu gdje se zaori iz hiljadu grla:

— Živio naš ban!

Malo zatim na bjelcu se pojavi Jelačić okružen svitom oficira u bijelim bluzama zlatom okićenim koje se preljevalo na lijepom septembarskom suncu. Komande odjeknuše: pozor! i Pozdrav! Jelačić svečano obilazi regimentu i nešto glasno naređuje. Njemu se kliče sa svih strana, ali Lazo od talambasa ništa nije razumio što general, ban i komanmant govori. Čini mu se da je iza svake rečenice spominjao cara Franju Josipa u čije ime kreće na Mađarsku. Kad je uzbuđenje bilo na vrhuncu, Jelačić izvuče sablju i pokaza smjer i regimenta krenu prema Dravi.

Lazo bulji u veliku i mutnu rijeku koja jedva primjetno teče ispod grdosije preko koje prelaze. Poslije rijeke opet se u nedogled otegla pusta ravnica. Bez odmora prolaze kroz gradove i sela. Kad počnu padati od umora, trubač zasvira, a bubnjari bjesno udariše u bubnjeve: regimenta se poče razvijati u bojne redove. Iznad njihovih glava zafijuka zrno iz lubarde koja je pucala od Pokazda. Ispočetka je pucanj bio dalek i zrna su rijetko šištala, a kako su se sve više primicali razmeđini koja odvaja Pokozd i Velenciju, zujanje je bivalo sve gušće i gušće. Napokon Lazo u daljini vidje ljudske prikaze kako se u masama primiču njegovom

bojnom redu. Za tren se oglasiše i puške. Meci u rojevima zazujaše iznad njihovih glava. Lazo se baci na zemlju. Padao je, dizao se, pucao iz muškета i išao naprijed. Čuo je trubača i bubnjare, jurnuo na juriš uz ritam talambasa i uz gračarsku psovku sjurio je bajunet u nekakvu prikazu. Obuze ga neka čudna smutnja, a kad se osvjestio, već je uveliko bila noć. Najednom neko u daljini kriknu, prodera se i naredi ostup.

Išli su nekud na sjever, a niko mu nije rekao kamo idu i zašto su ostavili nedovršenu bitku, koju su uz toliko cike započeli u slavu domovine i mladog »ćesara«. Gazili su uz obalu još veće i ljenije rijeke, a Lazo se nije mogao načuditi kako rijeka tako mrtvo teče, a ima toliko vode. Šta bi tek radila njegova Zrmanja da ima deseti dio vode ove mutne i lijene rijeke! Rušila bi ona, brajkoviću, moj, drvlje i kamenje, oštro je izgovarao Lazo kao da se s nekim prepire o vrijednosti rijeke. A onda još glasnije izgovori:

— Zrmanja bi, brajkoviću moj, činila čuda na sve strane.

U daljini se ukaza velika varoš. Priljubila se uz tu mutnu i lijenu rijeku. Kroz ovu baruštinu njegov bataljon nastupa prema varoši. Vidi neke pocijepane ljude gdje im mašu rukama. Zakleo bih se pred bogom da ne zna ni njegov »unteroficir« zašto najednom na njih pucaju. Lazi se učini da te pružene ruke traže hljeba. Na njih pita se on, zašto i po čijoj komandi, i sa kakvim pravom puca.

Poslije te gužve u Lazinoj glavi njegov bataljon zajedno sa Česima uđe u Beč. Lomili su barikade koje su im se na putu bile ispriječile. Česi sirotinju u masama nekud tjeraju. Nekog prkosnijeg

nabiju i na bajunet, a Lazo se samo krsti i čudi. Poslije su pjevali do iznemoglosti i pili neku čudnu žutu rakiju. Išli su i na smotre, trijezni, i klanjali se mladom caru.

Najviše su Lazi zapali za oči vatreni pokreti pirgavih djevojaka obučenih u svilene haljine, s perjem na šeširima. Nije se mogao čudom načuditi kad je vidio da oficiri, junačine i pobjednici tim curama ljube ruke i klanjaju se do zemlje. Kod njega se s takvim poštovanjem pristupalo ruci popa i starijeg čovjeka, a u ovoj čudnoj zemlji čovjek ljubi ženi ruku, sačuvaj bože čovjeka, čudom se čudio Lazo iz Prljeva.

Ali dođe vrijeme i bježanja. Navali neka silna vojska nekog đenerala Đerđa i tako izmlati Jelačića i Vingižderca da su svi zajedno bježali glavom bez obzira.

Tako Lazi sa promjenljivom srećom prođe zima i prva godina ratovanja. Ispočetka je bila okićena sjajnim lovorikama, a sad posuta ljutom košavom i smrznutim blatom kroz koje je mimo svoje volje gacao.

Iduće godine Lazo pobjedonosno juriša pustom »Šlavonijom«. Doživio je i veliku sreću. Sreo se sa Knićaninovićima, Srbima dobrovoljcima u sprskoj Vojvodini, a bogami i bježao kad ih ono Percer najuri od Subotice. Alaj su brzo bježali i vrag zna kako bi spasili i žive glave da im u pomoć ne priteče Vanjka iz Rusije. I sa njima se Lazo do mile volje naljubio i bratimio. Išli su zajedno sve do Erdelja i Temišvara.

A kako su oficiri bili naduti i ponosni kad su gazili po mađarskim zastavama! Lazo je bajunetom otsjekao četvrtu crtu i snažno klicao domo-

vini i banu koji je ujedinio Hrvatsku od Drave do sinjeg mora.

Druge godine o Maloj gospojni Lazo se vratio kući

UJED ZA RANJENO SRCE

Idući od Gračaca Lazo se radovao što se vraća kući baš na blagdan kad će moći od srca da zaigra u kolu kraj djevojaka. Na puškomet od kuće odnekud se izvali nevidljiva stega i uhvati Lazu za grudi. Bila je toliko jaka da mu prosto nije dala da slobodno diše. Sam nije znao da li je to uzbuđenje ili predznak neke velike nesreće. Pao mu je neki teret u noge i jedva ih vuče zemljom. Zapne ponekad o mali kamenčić koji do sad nije na drumu ni primjećivao.

Čim je prišao kući, vidio je oboren kamen sa krova i golu gredu gdje na nevremenu trune. Čudio se i sam sebe pitao da su u njegovoj kući udovice ili ljudi koji ne mogu podići ni jednu kamenu ploču i zaštititi pradjedovsku gredu. Na ploči ga ne dočeka ni dobri Šarov. Najednom mu pred očima zaigra slika puste kuće: on tu nema šta tražiti! Jedva je smogao snage da potegne za kvaku. Vrata se lijeno otvoriše a otac se nemoćno podiže sa stolice i s jecanjem svali na sinovljeve čvrste grudi. Brat Đurađ također lijeno prilazi i pozdravlja se sa Lazom. Lazi zastade dah. Okreće glavu na sve strane i očima traži đeda Jovana i braću, ali ih nije bilo u kući. Nema đeda, njegovih dobrih očiju i dugog kamiša. Nema ni braće. Nemoćno širi ruke.

Iz grudi snahe Soke otegnu se duga žalopojka:

— Brajo, hranitelju naš! Pusta je naša kuća...

— Nema brajo, našeg gospodara i glave naše zadruge! Našeg đeda Jovana...

— Prokleta Talija proždrije kuću našu!

— O... Simo i Jovane, milošte naše, đe ostaviše svoje mlade kosti!. U Taliji... jezero se po njoj provaljivalooo.

Tužno je naricala Soka i spominjala vrle pokojnike, a Lazi suze stižu jedna drugu a stega u grudima biva sve jača i jača.

Opustjeli su torovi, nestalo je čeljadi, glad je u grob otjerala i vjernog Šarova koji ne sjedi na pradjedovoj ploči. Došla je bijeda i pritisla Škundričevo ognjište — nabrajala je Soka.

Gologlav Lazo šeće oko kuće. pipa po džepu ono nešto nesretnjih »soldi« što je donio iz Mađarske i na prste broji koliko bi koza mogao uzeti.

Nije ni pomislio na crkvu, a kamoli da u kolu zaigra. Sve je svoje snage upro da skrši žalost i obnovi rasuto ognjište. Samo mu je jedna misao bila na pameti: želje da vrati slavu nekad čuvenoj Škundrića kući. I baš kad je mislio da je nakupio dovoljno snage, dođe mu iz satnije poruka da što prije dođe na zborište. Suznim očima Lazo primi tu poruku i u drhtave ruke starog oca spusti ono nešto nesretnih »soldi«.

Idući u Vrelo sam je sebe tješio kako je posrijedi puka zabuna. Nije moguće da iz kuće koja je već dala tri borca, od toga su dva već poginula, sada zovu i trećeg da pogine. Mislio je Lazo: čim se pojavi u kumpaniji, ispravit će se zabuna. Na nepravdu nije ni pomislio. Čim je stupio pred komandu čete, prvo ga razočaranje lupi o lice. »Veljbabinka« kad ga ugleda dočeka ga riječima:

— Evo momčine koji će slavu domovine proniјeti Talijom!

Takav doček zaprepasti Lazu. Nije se htio rječkati sa ženetinom, već kraj nje uđe u komandu. Vidjevši ga onako nakostrešena, »veljbaba« mu očita bukvicu i uvrsti ga u četu koja kreće za Italiju. Lazo se zaprepasti i napomenu naredniku da su već njegova dva brata tamo poginula, a majka i djed umrli. Kuća mu je oborena a sirotinja se uselila u nju. Narednik sasluša Lazu i savjetovanje mu da bez pogovora krene. Začudo Lazo zamoli narednika da ga prijavi kapetanu.

Kapetan ga onako preko pokumporta koji je zaklanjao carsko zlato mrko pogleda, podiže se sa stolice i korbačem lupnu o lakovane čizme. Lazo spomenu nepravdu, a kapetan nešto na njemačkom opsova i uhvati Lazu za prsa. Privede ga prozoru i pokaza na klubu preko koje su natezali Bogdana Labusa i tur mu parali debelom drenovačom.

— Meine Herr, hoćeš da ti pedeset otkrojim po turu?!

Lazo slegnu ramenima, htjede opet spomenuti nepravdu, ali kapetan snažno lupnu korbačem o sare, i narednik uleće u sobu:

— Felbeber, uključi ovu stoku u prvu četu i dobro pritegni!

Lazo se okrenu kapetanu da nešto reče, ali ga korbač dohvati po ramenu a oštar kapetanov glas ujede ga za ranjeno srce.

UBOGI NAJAMNIK

Još bataljon nije bio ni zamako za krivinu koja je vodila za Ričice, a već je Lazo grabio uz Velebit. Išao je žurno a da nije okrenuo glave ni onda kad se uvjerio da ga niko ne traži, a najmanje juri. Poslije dobrih tri sata hoda Lazo se ustavi iznad Podgraba na visokoj litici. Pogledom je obuhvatio plavo more sa gustim školjima, a i Ličko polje sa selima koja su se šarenila uz cestu kojom je gazio njegov bataljon. Zagledao se u planine iznad tromeđe gdje je stajala naherena njegova kuća. Tuga ga uhvati. Tuga i slabost toliko su ga sapinjali da mu sama glava klonu na koljena. Ni sam nije znao koliko je tako zguren sjedio, i toliko su mu se razrojile misli na sve strane. Nesretne slutnje sve su jedna drugu smjenjivale. Taj košmar u Lazinoj glavi ostavio je puno pitanja bez odgovora. Ta on je vojni bjegunac, bez povratka kući. Pitao se kakav je on Krajišnik kad je napustio Krajinu i njenu svetu granicu. Lazino se srce para pri toj pomisli, ali nepravda mu se ovog trena učinila jača od svete granice. Onda iz dubine duše opet navali pitanje je li njegova granica ovdje na Poštaku i na tromeđi ili tamo u dalekoj Italiji. Na to se opet nadoveza i pitanje da li je njegova granica onda bila kod Beča kad je pucao na one odrpance koji su mu mahali i tražili kruh.

Tako se Lazi sve smuti u glavi pa i nije ovog časa ni mogao znati gdje je zapravo njegova granica

koju on kao Krajišnik treba da čuva. Dobro je znao da se odmetnuo od cara i da će ga tražiti. Kad ga uhvate, jadna majko, pa dovedu u komandu čete, šta će onda reći »veljbabinka«. Neće ni pomisliti o junaku i slavi u »Taliji«, nego će mu se ceriti u lice dok ga serežani budu navlačili preko klupe, a »veljbaba« Proko tesao drenovačom koja ujeda bolnije od svake zmije.

Malo zatim prođu ga slatke misli da će ga kapetan razumjeti kad vidi onaj nahereni somić i dozna da je stari Dane izgubio dva sina u Italiji te da on, Lazo, hoće da obnovi kuću i zametne stado. Hoće da se oženi i da mu žena rađa djecu, nove Krajišnike koji će smjelo stajati na tvrdoj Krajini i braniti granicu. Bolje je da granicu brani više ljudi, razmišlja Lazo i sad mu je nekako bilo lakše pri duši. Ustade sa kamena i pođe u Dalmaciju za neko vrijeme da se iznajmi za ubogog najamnika, a onda, kad se to malo zaboravi, da moli kapetana za milost. Sve će se smiriti — misli Lazo — pa će ga kapetan razumjeti. Pa ljudi smo, zaključi Lazo, i moramo se razumjeti. Možda bi još sjedio neodlučan na stijeni više Podgraba i mislio na koju će stranu okrenuti, ali se sunce sve više spuštalo i Lazo je morao da nađe utočište.

Kad se već uvelike smrklo, Lazo se zaustavi pred kućom, koja mu se činila domačinskom i pokuca na vrata. Domaćin mu otvori vrata, Lazo mu nazva dobro veče i upita:

— Domaćine, primaš li putnika i namjernika?

Domaćin Lazu mjeri od glave do pete. Valjda je ocijenio da je naišao pravi kršan momak pa mu zaželi dobrodošlicu i uvede ga u kuću. Lazo sjede na klupu i stavi ruke na koljena, a domačin gleda

i mjeri svaki Lazin pokret. Odmah mu se svidio pa kad je još razmjenio nekoliko riječi sa Lazom, nekako je između njih dvojice bio uspostavljen most prijateljstva.

Dok su razgovarali, domaćica je spremila večeru. Lazo skide kapu i prekrsti se, što se domaćinu svidjelo i uvjerilo ga da se zbilja namjerio na pravog čovjeka. Nije domaćin oklijevao, nego odmah upita:

— Da li ti, putniče tražiš najam?

Lazo bez imalo razmišljanja odgovori:

— Rado bih se iznajmio kod takvog čovjeka.

Nije tu trebalo cjenkanja i natezanja oko najamnine, nego se sa dvije riječi pogodiše da će najamnina biti 15 forinti godišnje.

Nije Lazo mogao zaboraviti dobrotu gazda Tome, nego je nastojao da opravda povjerenje. Prvo jutro je ustao rano dok su svi još spavali, nahranio konje i prihvatio se posla oko pluga. Polio ga vodom i zabijao kajle da učvrsti crtalo i lemeš kako bi nesmetano orao. Gurnuo je kola, pa kad je vidio da škripe, podmazao ih je, popravio lance na stupcima. Uradio je i druge poslove koje je trebalo napraviti. Kad je gazda Tomo ustao i pošao »gušterni«, Lazo je priskočio, zahvatio vodu, te lijevao gazdi da se umije.

Ovako poslušan i okretan brzo je Lazo postao pravi član kuće. Uvijek je domaćina pitao što bi i kako radio. A posao mu je zbilja išao od ruke. Gazda je bio oduševljen Lazinim poštenjem kad se prvi put vratio sa tržišta iz Šibenika. Do posljednje pare Lazo je složio račun i robu skuplje prodao nego što je gazda Tomo i mislio.

Uz Lazu se priljepio Tomin sin Radojica, okretno i dobro momče, koji se nije odvajao od stada. Čim bi Lazo imao i malo vremena, pošao bi do Radice k ovcama. Njih bi dvojica dijelili čobansko veselje i takmičili se u čobanskim igrama.

Jedne večeri još izdaleka čuo se Radojičin plač jači i od samog zvonca ovna predvodnika. Svi ukućani istrčali su pred kuću da dočekaju uplakana čobanina. Niko nije mogao utješiti Radojicu i otrati mu suze.

Možda bi to Radojica i zaboravio, ali je orlušina svakog dana odnosila po jedno jagnje pa tako Radojici potpuno zagorčila život. Lazo ga tješio, ali utjehe nije bilo. Na koncu Lazo se namršti i nekako poetično izjavi:

— Vidićeš, Radojica, sutra kad se starac iz ordije krene!

Zbilja, drugog dana Lazo s Radojicom krenu kod ovaca da se prokletom orlu osveti. Sjeli su na kamen i stalno stado držali na oku, ali krstaša nije bilo. Osmatrali su čisto nebo, ali ni na njemu nije bilo pokreta. Jaganjci se igraju na sipini. Ljepše igre čobani nikad ne bi poželjeli. A zbilja je bila divna! Najprije jedno jagnje poskoči i na gizdave se noge elegantno dočeka, pa tucne drugo u čelo. Sad tako i jedan po jedan izaziva drugog pa nastaje komešanje prekrasnih pokreta. Takva igra izaziva ugođaj kojem se ne može odoljeti pa Lazo ostavlja pušku i hvata se dvojnica. A uši i oči uživaju jer su svirka i prizor nedoljivi.

Kad je uživanje bilo na vrhuncu a duša treptala od miline, sa Svilaje se otisnu orlušina i kao strijela se usmjeri na jaganjce koji su se gizdavo igrali na sipini. Lupa krila i tužno blejanje ovce

trže Lazu te se on dohvati taftalinke. Brzo je poravnao nišane sa krstašem koji se polako dizao pod teretom najboljeg janjca. Jagnjence je samo klimalo nemoćnom glavom i gatalo nožicama. Puška planu i smoždi orlušinu, koji nemoćno zalamata krilima u namjeri da se održi u visini, ali ga poče izdavati snaga: sve je više i više tonuo k zemlji koja ga je privlačila. Konačno klonu čim dodirnu zemlju, a ranjeni se janjac izvuče iz labavih kandža.

Junačko djelo brzo sebi krči put, a Lazi još više poraste ugled kod gazda Tome, a bogami i u selu. Sad starci počeše Lazi skidati kapu, jer takvog puškara Dalmacija nije upamtila još od Stojana Jankovića. Lazo i Radojica još se više sprijateljiše, a na Lazinu slavu uz kolač i voštanice se i pobratimiše.

Jedno jutro dok je Lazo nešto poslovao oko kola, Radojica iz sveg glasa kliknu:

— Bježi, pobratime!

Kao vihor Lazo skoči u vinograd. Oko njegove glave zasviraše kugle potvrđujući staru istinu da sa vlasti nema šale.

NAD ČASNIM KRSTOM

U popasno doba izbi Lazo na Sedlo i baci pogled na blage padine Koma gdje u žmirkanju sunca tavori i njegovo selo. Uhvati ga žarka želja da se niz glavicu spusti do tora i pozdravi nakrivljeni krov oca Dane. Nehotice mu se ruka maši džepa u kojem zveknuše najamnički forinti.

Kako bi bio sretan da novac spusti u staračku ruku i tako nahrani sirotinjska gladna usta koja je »Talija« dognala na prosjački štap. Mrzio je iskonskom mržnjom prokletu »Taliju« gdje trunu kosti njegove braće. Mrzi je jer ga je otkinula od rođenog ognjišta, od groba njegova đeda Jovana i gurnula ga na stranputicu kojoj nije bio sklon.

A zvonce ispod Sedla probi mu dušu. Zvonca... cin... cin... i okuplja stado koje se rasulo po proplancima. Da je sreća, sad bi i on kao i Perica prebirao po svirali i spominjao ovčara čobanina, a ne krio se i bježao od ljudi kao najveća fukara. Poskoči od te pomisli, povuče ga želja da zagrli barem Pericu čobanina, ali mu pred oči ispade ona mrska slika »veljbabinke« kako se na njega cereka, a njega vezana i prljava vode »rondari«. Broje mu rebra kundakom i smiju mu se kao da je najveći razbojnik. Za živu glavu se ne smije opustiti, jer će ga snaći baš ono zlo kojeg se najviše boji.

Sklonio se u zaklon i polako se primicao zvjerajući na sve strane. Privukao se blizu i gledao sretnog Pericu kako se smiješi rasutom stadu, a on si-

romah bježi od bjela dana. Uze kamenčić i polako ga baci na Pericu. Tek kad je drugi kamen pao pred njega, Perica se trže i potegnu kuburu koja mu sad zbilja nije trebala.

— Perice, drugaru moj, bi li ti na mene oborio vatru? — upita jaran Lazo.

Perica baci kuburu i raširenih ruku pođe u susret Lazi.

— Đe si, Lazo, brate rođeni?

A kako se ne bi obveselio svom Lazi kad je baš od njega učio čobanske igre od malih nogu. Takav je čobanin nedostajao ovim pašnjacima. Kad je prošao prvi osjećaj sreće zbog sastanka Perica pogleda Lazu:

— Lazo, traže te na sve strane... Čuvaj se dobro, jer će ti potjera donijeti zlo, kojeg se nećeš lako otresti.

Lazo je doznao da mu narednik Kasumović svako veče posjećuje kuću. Dani pred cijelim selom uručio je crnu knjigu i tako nesretnom starcu natovario na leđa prvi mrak i hladne zatvorske klupe.

Lazo jeknu a milost za kapetana koju je bio zapretao u jedan zakutak svoje dobre duše isti se tren istopi. Sad Lazi ostaje samo jedan put, put koji završava pred harambašom Lukom da nad golonogim Mujom istresa svoj bijes i svoj jad. Poljubi Pericu, sasu mu u ruke forinte i pobratimstvo da ih preda siromačnom Dani, a on krenu na Poštak planinu.

Lutao je gorom, prebijao se o drvlje i kamenje. Kad mu je tijelo malaksalo i kad su ga noge izdale, Lazo se spusti pod jelu. Čim se dotakao tople zemlje, san ga je savladao i Lazo je zaspao tvrdim

snom. Sanjao je rosnu livadu okićenu svakojakim cvijećem po kojoj planduje njegovo stado, a njegovi se vrani konji igraju. On jaše najboljeg vranca i trči Bjelajadu zajedno sa pradjedom Novicom. Niko tako nije mogao pogoditi kroz prsten jabuku kao on, Lazo. Čukundjed Novica samo mu plješće i odobrava. Kakav je Lazo delija da ni jedan Turčin ne smije ni zaviriti na Medeno polje. Eno-sanja Lazo — gledaju ga i stari otac Dane, brat Đurađ i njegovi sinovci, sivi sokolovi, i mašu mu rukama.

Kad mu je sunce upeklo lice, Lazo se trže iz sna. Protrlja bunovne oči, pogleda oko sebe, sve ne vjerujući da je pod jelom. A kad je ugledao hajduka sa šarom iznad glave, ni sam nije znao bi li skočio od veselja, sanka, sunca ili Todora koji je nad njim stajao. Jedva ga Lazo prepozna, raširi ruke i zagrli svog rođaka.

— Lazo, rođeni moj, izlomih noge tražeti te po planini!

— Todore, brate, evo me sretna s tobom do vijeka — odgovori Lazo.

Pođoše k harambaši. Išli su Ivanovim sedlom ostavljajući za sobom slomljene grane. Pređoše dvije straže, koje se kao kosovi oglasiše, a Todor piskom odgovori lozinku. Todor podiže pogled i bira najvišu jelu koja nadvisuje Ivanovo sedlo, Lazo na puškomet primijeti pod jelom harambašu. Sjedio je podvijenih nogu, kraj kojih je bio položen džeferdar. U Lukinim rukama bukara od oke u kojoj pjenuša vino. Iza njegovih leđa duboko u dražici pucketale su suve grane i na žaru cvrčio ovan devetak. Lazo se pokloni harambaši, a ovaj mu pokaza mjesto kraj sebe. Znao je harambaša: koga dovode u družinu Todoraš, taj mora biti »pile od sokola«. Čim se Lazo namjestio uz harambašu, ovaj ga upita:

— Kakva te, junače, dogna nevolja?

Lazo mu kaza sve po istini. Harambaša pažljivo sluša, zaustavlja ga usred rečenice i do tančina traži objašnjenje za pojedine dijelove Lazine ispovijesti. Obrati se Todoru i ovaj potvrdi Lazinu priču. Luka rukom prijeđe preko napetog lica pa prste tvrdo spusti do brade i vrata, te reče:

— Primam te u četu, ali znaj: mi bjegunce nerado primamo u družinu.

Zatim se okrenu Todoru i reče:

— Todore, sa Savom sve spremi za prijem.

Svečana je hajdučka zakletva i prijem u družinu. Na osunčanom mjestu Todoraš i Sava su odsjekli balvane i od njih napravili živi krst okrenut istoku. Na znak harambaše Luke hajduci su pristupali krstu i oko njega pravili karu otvorenu istoku. Odatle Luka dovede gologlavog Lazu. Na Lukin znak hajduci potegoše jatagane i podigoše ih u vis, Luka također izvuče jatagan i pruži ga Lazi koji golim nožem kleče pred krst gledajući preko njega na istok. Svečano je Lazo za Lukom čitao zakletvu:

— Kunem se svojom glavom i krsnom slavom i ovim časnim krstom: Ako izdam svoju družinu guba mi kuću izvrnula, a crne ospice mi ispile oči... Ne rodilo mi vino i pšenica...

Zajedno sa Lazom hajduci su izgovarali zakletvu. Zatim je jedan po jedan govorio još crnju zakletvu obavezujući Lazu na vjernost družini. Kad je zakletva izgovorena, Lazo pristupi časnom krstu i poljubi ga tri puta, zatim se prekrsti, pokloni krstu

i pristupi harambaši sa kojim se izljubio, i tako redom sa svakim hajdukom.

Kad je obavljena zakletva, pođoše pod jelu i sjedoše oko pečena brava. Todoraš odvali plećku i pruži je harambaši, a drugu Lazi. Sava uze gusle, a Todoraš dovuče mješinu sa vinom.

— Kad im vince udari u lice — Sava prevuče preko struna i zapjeva spominjući Komnenovu slavu i junaštvo starog Vujadina. Ozaren Lazo ustade i svečano izjavi:

— Kunem se onim šta je hajduku najdraže da vas neću izdati pa neka mi lome i noge i ruke i vade oči...

Tako se Lazo pridruži hajducima u tijesnom srpskom klancu.

NA TVRDOM VUĆJAKU

Umoran i neraspoložen Luka nikad nije ulazio u borbu. Takav je bio i tog dana na Poštaku. Naredi da se četa čitav dan odmara u dubokom četinaru. Namjeravao je sutra prije Danice krenuti u Bosnu. Htio je da kazni Turke za sva zlodjela koja su učinili ovih dana na tromeđi. Turke da kazni, a raju da opomene, jer je ona ovog puta bila gora od Turaka. Ta opomena nije bila za odlaganje, a osobito kad je Luka doznao da su se serežani slizali s Turcima u savez.

Neraspoložen Luka se udari rukom po koljenu tako jako da mu bol odjeknu u cjevanici. U toj boli koja mu je sad šarala cijelim tijelom Luka je govorio:

— Bijesni psi, šuruju sa Turcima... Muratova sablja im glave odsjekla — kleo je Luka izdajice i škripio zubima.

Hajduci mrko pogledaše preko tromeđe, sami sebi ne vjerujući da se tako nešto može i pomisliti, a kamoli dogoditi ovdje na tvrdoj Krajini gdje ne zna noć kakav će osvanuti dan, ni dan što će mu donijeti noć.

Harambaša sputan crnim mislima i zlim glasom naredi da se još dublje povuku u šumu i u polukrugu naprave logor kako bi svakog časa mogli vatrom kroz neprijateljsku kolonu sebi probiti put. Hajduci poslušaše svog harambašu i polijegaše sa zagrljenim puškama. Harambaša nije mogao oka

sklopiti, a o snu nije ni pomislio. Zamalo počeše mu ruke trnuti. On protrlja laktove, ali mu se sad javi trnilo u kukovima pa harambaša skuplja i pruža noge, ali mu i to ne smanjuje mrtvilo u njima. Ustade i poče šetati. Onako neraspoložen zagleda se u goru koja je počela mijenjati boju: primicala se jesen. Možda je i to utjecalo na njegovo raspoloženje, jer jesen donosi i rastanak.

Sad opet blizina rastanka pojača Lukine jade, ali ga iz razmišljanja trže izvidnica koja dojuri sa Kundine drage. Luka primi izvještaj i lupi dlanom o dlan, a hajduci ko zapete puške poskakaše i oko harambaše načiniše krug. Harambaša pokaza prstom na Todora, Lazu i Nikolu. Tako redom odredi trojke dajući svakoj tvrdu busiju.

Džeferdani zasvijetliše pokazujući put hajducima koji su se oprezno kretali prema dobivenom zadatku. Prebacivali su se vrlo vješto i skoro neprimjetno. Čim bi se jedna trojka prebacila za puškomet, druga je ustajala i prebacivala se svome cilju. Četa se na jednom kraju osipala, a na drugom se skapčala u čvrst lanas. Takav bi sklad mogli poželjeti svi komandanti na ovome svijetu.

Čim su hajduci zasjeli u određene busije, četobaša im dade zadatke, napominjući da ih izvrše kad se harambaša Luka oglasi svojom puškom. Treba djelovati munjevito pa čim odjekne puška sa golim nožima jurnuti u zbunjenog neprijatelja i tako ga dokrajčiti, napominjali su četovođe.

Lazo, Todor i Nikola zauzeli su busiju nasred Drage i pogledom je obuhvatili od početka do kraja. Zapetim kokotima čekali su glas Lukina džeferdara. Imali su zadatak da udare usred kolone kad se ova kao zmija uvali u Dragu.

Još harambaša pravo nije ni zauzeo busiju, a pokaza mu trgovca, a on na nišan nasadi agu. Još već se pomoli Salinović-aga, iza njega dva tovara trgovaca čije su konje tjerali turski rajetini. Luki se razveseli lice kad je ugledao toliki esnaf i silnog agu sa kojim je više puta dijelio megdan, a bogami ponekad jedva iznio i živu glavu. Urezala mu se u svijest ona nesretna bitka kod Dobrosela kad su aga i serežani pritisli Luku te ovaj jedva iznio krvavu glavu. Harambaša namignu na Savu Šujicu i vatra pravo nije ni suknula iz Lukine puške, a već je dim obavio Dragu i juriš zapanjio konjovođe koji su drhtali kraj natovarenih konja i glasno vikali:

— Braćo, mi smo srpska raja!

Konji su frktali i kopali nogama otimajući se vodičima. Luka priđe i glasno upita:

— A tako, braćo, zajedno sa Turcima?

Uplašena raja drhteći je odgovarala:

— Raja smo, harambaša, koja mora slušati svog gospodara.

— Previše ih slušate — završi Luka, i pokaza raji put za Bosnu.

JARAM POPA RUNJE

Malo-pomalo Lazo zaostaje iza čete i stenje. Neka teška boljka podbočila mu rebra i ne da mu disati, ali Lazo ni sebi ni hajducima neće da prizna da teško boluje. Svoju bi boljku i dalje skrivao, ali ga jedno jutro izdaje boja koja mu se nalila u oči. Bistre Lazine oči, izražene jagodice i dugo Lazino lice osvanulo je tog jutra žuto kao vosak. Više nije mogao sakriti boljku. Luka ustavi četu koja se okupi oko bolesnika. Onako nemoćna i iscrpljena Luka ga potapša po leđima:

— Brate Lazo, ti oboli teško i više ne možeš četovati.

Lazo brže-bolje odgovori:

— Mogu, brate Luka — malo zastade i duboko uzdahnu — više puta me hvatala boljka, ali sam je, slave mi, lako prebolio, pa ću i ovu ako bog da — samouvjerljivo je govorio Lazo kroz ispucale usne.

Gleda ga Luka onako žuta misleći: tebi je bog dao boljku i odbrojao dane. Zatim pogleda Todora:

— Brate Todore, postaraj se za Lazu, a mi odosmo kod popa Runje na blagoslov.

Te su Lukine riječi značile da u Todorove ruke predaje Lazu i nejgovu sudbinu. Još malo Luka pogleda Lazu i Todora kako se vuku uz Zagvozd, a hajduci odoše svojim putem.

Todor je Lazu pridržavao, a ovaj siromah počeo stenjati jedva vučući nogu za nogom. Na predahe se jedva popeše na Zagvozd. Još je trebalo prijeći malu zaravan i oboriti se s druge strane brda da bi se kroz gustiš dovukli do skrivene pećine. Posljednjom snagom Lazo je savladao taj put. Srce mu je bubnjalo u valovima, a vrućina mu stezala tijelo i trgala ga na komade. Kosti samo sjevale, te se Lazi činilo da će se raspasti. Kad je sjeo da se malo odmori, prestade mu sijevanje u grudnom košu, ali mu zato cijelo tijelo malaksa. Malo je trebalo da se složi na zemlju.

Lazi je glavom prolazila spoznaja da je izdvojen iz čete. A kad čovjek otpadne od družine, to mu je teže od najgore boljke. I Lazo osejti prvi put u životu, da je usamljen i napušten. Istina, tu je Todor, ali drugo je cijela družina.

Todor podiže Lazu i uvede ga u pećinu. Gust glog za njima zatvori vrata. Mrak im je zatvorio vidik. Hladan vjetar im je brijao uzavrela pleća. Lazu spopade drhtavica i zubi silno udariše jedan u drugi.

Lazi se oduljilo čekanje Todora koji se u mraku izgubio. Za malo vremena evo i Todora u čijim su rukama šuštale osušene ovnovske mješine. Uhvati Lazu pod ruku i povede ga u mrak hladne pećine. Išli su dugo, kako se bolesnom Lazi činilo i tek kad su ugledali malo svjetlo u dubini, ustaviše se pod tim svjetlom koje se sjenorilo. Todor prostrije volujsku kožu, koju odnekud istegnu i na nju smjesti Lazu umotavši ga u ovnujske mješine. Pogladi ga po licu i pokaza mu na svjetlo koje je iz jednog ugla škiljilo.

— Ovo ti je, Lazo, tajni otvor kroz koji u slučaju nužde — ponovi nekoliko puta — u slučaju nužde, samo nužde — moreš pobjeći. Sad samo ti, Luka i ja za njega znamo... Ja odoh po hranu — reče Todor i izgubi se u mraku.

Kad se Lazo ugrijao, bilo mu je puno bolje. Više mu zubi nisu cvokotali, ali ga je strašna vatra izgarala. Navriješe i sni koji ga opet odniješe na Medeno polje. Sanja da je baš on od Turaka oteo Jovanku i da se u njegovu čast jaše Bjelajada.

Sigurno bi Lazo tako dugo buncao, ali na licu osjeti Todorov dah, čije je ime u bunilu često spomenuo, zajedno s Jovankom koja mu se činila ljepša od nagorkinje vile. Kraj njegva uzglavlja Todoraš ostavi ćup meda, pogaču i mješinu sira. Kad se Lazo napio sirutke i založio mekim sirom, otišao mu je oganj u kojem je izgarao.

Todoraš ga snabdjevena ostavi u pećini i ode za četom. Stiže je na drugom konaku. Luka je gledao sa vrha Preporca i slušao priču o nesretnom drugu Lazi. A onda se još bolje zagleda u Livanjsko polje i tvrde dvore popa Runje i bratanca mu Jovice. Počeše se iza vrata i čudom se čudi kako mu Runjo tako dugo ne odgovara na poruku. Uhvati ga ljutnja, i on pozva Savu Šujicu:

— Idi, Sava, kod popa i traži odgovor na poruku i još 900 talira u zlatu.

Sava nekoliko puta ponovi Lukinu naredbu. Kad se Luka uvjerio da će poruka biti dobro prenesena, otpusti Savu.

Prolazi vrijeme, ali nema Save ni poruke. Luku uhvati nervoza i zla slutnja. Ušetao se razmišljajući u kakvu ga sve nesreću može pop uvaliti...

— Nezahvalan skot — ponavljao je Luka misleći na zaštitu koju je popu svesrdno davao, a i njegovu bratu Jovici. Nije znao šta bi tog časa radio. Razmišljao je da bi mu pop mogao na vrat navući Turke. Sam sebe je pitao šta da radi, možda bi mu bilo najbolje da se povuče, a nevjernog popa da pusti k stotinu đavola.

Još je samo trebao jedan jedini trenutak da Luka povuče četu, ali eto Save, svega iscrpljenog. Ispriča šta je čuo i vidio. Kad mu je Sava pomenuo talire, pop je pomahnitao vičući:

— Kakve talire, hajduku koji se od cara odmetnuo.

Luka skoči i viknu:

— Blagoslovićemo mi njega, tursku ulizicu.

Sa prvim mrakom hajduci opkoliše popove dvore i dvore trgovca Jovice. Tako su vješto stezali obruč i osmatrali okolinu da ni ptica nije mogla promaknuti a da je hajdučko oko ne primjeti. Ni strašni ovčari se nisu javili iako su kao mrki vuci oblijetali i čuvali kuće. Postali su i oni pitomi kad su zagrizli rebra pečenog ovna.

Luka polako potegnu gvozdenu kvaku na popovim vratima, bez muke otvori vrata i uvuče se u hodnik. Malo oslušnu, jednim pokretom ruke otvori sobna vrata i zateče popa za večerom. Kad pop ugleda Luku, zadrhta mu ruka i istepe kašika. I dobroj poši zadrhtaše ruke i ispade zdjela iz ruku. Luka ga uhvati za grudi:

— Tako li se, pope, drži zadana riječ?

Pop je mucao i nije mogao naći pravo opravdanje. Siromah se branio da nema toliko novca. Nisu mu pomogle ni svete haljine, već je svezan posrtao Praporcem.

U Šundrinoj dolini nejmu i Jovici nabiše jarmove. Nesretni ljudi samo su stenjali ne mogavši ni stajati, ni sjesti, a kamoli leći. Kad im je muka dosadila, pop Runjo zatraži Luku da ga pusti te da će donijeti i platiti otkupninu.

— Tako se, pope, drži zadana riječ — nasmija se Luka.

ooo

Kad su bili na domaku Zagvozda, Todoraš predloži da odu i sahrane Lazu. Išli su tužni do pećine. Začudiše se kad su ugledali Lazu gdje se sunča na jesenjskom suncu.

Luka ga zagrli i ispriča mu o jarmu popa Runje.

Lazo ga blago pogleda i odlučno reče:

— Harambaša, takva nam rabota neće na dobro.

Hajduci se zgledaše.

Ni silni Todoraš nije imao smjelosti da takve riječi izgovori harambaši Luki.

SMRT VICEBAŠE JOVE BURSAĆA

Zavaljen u fijaker pukovnik Pöck je vršio inspekciju granice prema Turskoj. Oko njega oficiri sve ljepši i zgodniji jedan od drugoga. Velika je šteta što im uzvitlana prašina pada na krasne uniforme i prlja carsko zlato koje se ispod vrata bljeska.

Za ovaj obilazak pukovnik se dobro pripremio. Razradio je takav plan da mu ni jedna sitnica nije mogla promaknuti. Tajno se sastao i sa Bihaćkim valijom i zajedno su pripremili plan o istrebljenju hajduka. Obojica su željeli da se što prije riješe harambaše Luke i njegove družine.

Serežane je pukovnik do te mjere pritegao da su drhtili i kad se pomene njegovo ime. Bogami, da postigne takvu disciplinu, pukovnik je naredio da se drenovača ne štedi, nego da se dijeli punom rukom. Neposlušniji serežan dobio je okove i tvrđavu. Pukovnik je postigao svoj cilj: sad su se vicebaše više bojale carskih oficira nego samog harambaše Luke, a da o Turcima i ne govorimo. Osim toga, i vicebaška čast bila je unosna. Uvlačili su oni svoje ručerine i u samu carsku blagajnu. A da o šićaru i ne govorimo kojeg se na lak način mogli našićariti u ova nemirna vremena.

Pukovnik je bio i pametan čovjek pa mu batine uvijek i nisu bile sredstvo da postigne cilj. Znao je on sa visebašama i lijepo postupati. Pozvao bih ih pa ih podučio i pokazao im kako se i u rukavica-

ma može nešto pametno uraditi. U nekim slučajevima rukavice su ubojnije oružje od samih carskih mušketa. Takav sistem: oštre mjere a i podmićivanja i vrbovanja s obje strane granice, je hajducima zaprijetio smrtnom opasnošću.

Dok se pukovnikova kolona pojavila u srpskom klancu, već je vicebaša Jovo uzjahao konja i u pratnji serežana odjurio da susretne pukovnika. Zavijorile su se kite na crvenim kapama, a kaftani izvezeni rizom bljeskali su u klancu. Na bijelom hatu vicebaša obiđe pukovnika i njegovu kolonu, kako bi im pokazao da mogu biti sasvim sigurni dok srpskom dolinom komanduje vicebaša Jovo Bursać.

Tako uljudan i odan vicebaša je jahao usporedo sa pukovnikovim fijakerom. Biranim riječima zaželio je pukovniku dobrodošlicu. Pukovnik se Jovi nasmješio, pa se ovaj još više trudio da pokaže što veću čast i odanost tako visokom carskom oficiru, koji bi na carev mig — misli sretni Jovo — pola Bosne za jedan jedini trenutak svojom silom podvrgao carskoj milosti, a kamoli ne bi nekog hajduka, pa makar to bio i Luka Labus.

Čim su stigli pred satniju u Srbu, vicebaša skoči s konja, u trku otvori vrata stojeći na njima uštapljen kao kip nekog već davno zaboravljenog sveca. Kad ga pukovnik vidje tako ukočenog, nasmiješi se Jovi i pozva ga u satniju. Nije bio sretniji Jovo u svom životu nego kad je zajedno sa pukovnikom sjeo za sto i pogledom obuhvatio mladog cara, pa onda pukovnika. Čini se Jovi da se obadva na njega smiješe.

Pravo nisu ni progovorili, kako se poslije sjećao Jovo, a pukovnik kao iz vedra neba tresnu:

— Hoću, vicebaša, glavu Luke Labusa ili tvoju!

Vicebašu obli hladan znoj i zbrisa sve ono lijepo što je tog dana doživio. Smože snage i pravo u oči pogleda pukovnika:

— Gospodin obrstar, kunem vam se najvećom svetinjom da ćete je uskoro imati...

Pukovnik se diže i malo prošeta kancelarijom, protrlja pokumporte, pogladi carsko zlato i potapša vicebašu:

— Takvom junaku ne fali ni kolajna — malo polaska pukovnik vicebaši i pruži mu nježnu ručicu koju za tren proguta snažna Jovina ručetina.

Tako se srdačno rastadoše svaki sa svojim mislima i utiscima — Pukovnik je očekivao Lukinu glavu, a Jovo kolajnu i milost takvog dostojanstvenika kojeg uz carsko zlato krasi i zlatna vezica ispod vrata.

Najprije se Jovo iskali na sakupljenim serežanima. Psujući njihovu lijenost i prijeteći im vješalima i okovima ako i ptica preleti granicu, potjera ih batinom na položaj. Zatim se baci na Kulaša i ode na ugovoreni sastanak sa Mujom iz Vakufa. Čim se uhvatio prvi mrak, evo ti Muje s najsvježijim izvještajem o Lukinu kretanju. Vicebaša se maši za džep i u Mujinu ruku strpa zlatnike.

Luka i ne sluti kakva mu prijeti opasnost. Od Ključa se vraća sa dobrim šićarem. Imao je namjeru da se na Osječinici malo odmori, a planina je kao data za hajdučki odmor. Nije tu Luka našao odmora, jer čim je zastao, od Bjelaja se na njega obori vatra i halauknu potjera. Jedva je Lukina družina uspjela da se oštrim nožem probije iz okruženja i prokrči put.

Ne zna se kako bi se hajduci i proveli da sreća nije poslužila Lazu sa njegovom trojkom. Čim je primijetio turski buljuk koji je iznenada napao Luku i njegovu družinu. Lazo pusti malu pušku, a zatim kao zec poče motati kuke i tako zavara tursku potjeru te joj se odjednom nađe za leđima i iz rezanaca u Turke saspe živu vatru. Odmah im napravi dvoja nosila, što je Turke smelo a ujedno Lukinoj četi omogućilo da se sretno izvuče. Sve do Kremena hajduci od turskih potjera nigdje nisu mogli predahnuti. Penjući se uz planinu, Luka odahnu misleći da se konačno riješio potjere i družini dade odmor. Odlučio je da se do prvog mraka odmara, a da onda u sumrak prijeđe granicu i nađe pošteno utočište tamo iza tromeđe.

Sa prvim mrakom Luka bezbižno krenu preko granice. Takvo opuštanje umalo nije stalo hajduke samih glava, jer su ušli pravo u zasjedu koju su im postavili serežani. Vicebaša Jovo skoči kao ris i kliknu:

— Baci, Luka, oružje! Nemaš drugog izbora!

Luka odmahnu rukom kao da hoće da baci pušku, ali se kao tigar skloni za prvu bukvu, a hajduci se rasprišiše prije nego se serežani na njih potegnuli obarače. Puške nesumice pustiše vatru. Hajduci se potpuno srede i uskoro zagospodare situacijom. Sad Luka viknu:

— Nemoj, vicebaša, krsne ti slave, da bratsku krv prolijevamo...

Još pravo Luka nije ni završio rečenicu, a htio mu je još reći da se hajduci ne predaju, kad više njegove glave bi od kuršuma odvaljena ljuska koja mu pade pred noge. Luka se pravio kao da je pogođen, što je vicebaša u svojoj mašti i očekivao

kao da je već zakačio kolajnu, pa iskoči sa sabljom i jurnu na Luku, što je opet očekivao iskusni Luka i iz male puške prikova vicebašu za zemlju.

Smrtno pogođen vicebaša jeknu:

— Izjedeme, pas.

Serežani se dadoše u bijeg vičući iz sveg glasa:

— Dosta je, harambaša, bratske krvi...

SAN HARAMBAŠE LUKE

Već je davno prevalilo podne. Stada se nabijaju u hlad tražeći utočište od strašne žege koja se sručila na ovaj kamenjar. Zbijene ovce jedna uz drugu samo dahću. I okretne koze bježe od glogića kao vrag od krsta i traže duboku hladovinu. A kako i ne bi kad su i glogići pribijeni uz kamenjar spustili lišće i jedva dišu.

Jedino su ponosne jele stajale uspravno odolijevajući nesnosnoj žegi. Možda bi i one pokunjile svoje grane, ali se korijen duboko zavukao pod zemlju odakle crpi snagu i prkosi žegi i ljutoj buri. Oko jela skupili su se hajduci Luke harambaše i odmaraju se gledajući usijano kamenje kako na žari, diše i pali travu oko svog čvrstog postolja.

Luka je naredio — a u hajduka nema pogovora — da se dobro ispavaju i odmore jer im prestoji dug i težak put. Nikad Luka sa umornom četom nije išao u duge pohode. Harambaša je i sam legao i odmah zaspao.

Todor je ostao budan da razmjesti i nadzire straže. Između jedne i druge smjene i on bi prilegao da malo trepne, kako je uvijek govorio kad ne bi imao vremena za duže spavanje. Onako umoran nije ni sklopio oči kad osjeti strašno hrkanje. Ispočetka mu se onako bunovnom učini da nekog kolju, i on skoči hvatajući se jatagana. Začudio se kad je čuo harambašino hrkanje. Ne samo da je harambaša hrkao, nego se počeo ljuto valjati ispod jele i

izgovarati strašne riječi. Todoraš ga zdrma i jedva probudi. Kad je Luka otvorio oči, Todoraš ga upita:

— Kakva te snađe nevolja?

Nesretni harambaša kao malo dijete pruži Todoru ruke kao da od njega traži zaštitu. Izgledalo je kao da je jadni čovjek na smrtnoj postelji. Todoraš začuđen stalno pita harambašu kakvi ga snađoše jadi, a kad je vidio da Luka ne dolazi sebi, poče se krstiti misleći da je Luka poludio. Jedva se nesretni Luka probudi i sklopi ruke kao da moli milost:

— Brate Todore, usnio sam grdan san, koji nam neće na dobro.

Todor ga je po starom običaju tješio, ali je Luka bio toliko uplašen kao da mu stvarno veliko zlo visi o vratu. Sad se Todor ozbiljno uplaši za svog harambašu i izgovori riječ koja se nije smjela bez velike nevolje spominjati. Zato Todor skide kapu, kleče i poče se moliti. Kad je iščitao čitavu molitvu i očenaš, Todor se prekrsti i reče:

— Ne boj se, harambaša, tebe štite svete kosti ugrađene u tvom kundaku.

Luka se prekrsti i pobožno izgovori:

— Svetac me štiti od dušmanske ruke i puške, ali me ne može zaštiti od bratske ruke i puške... Tu, moj Todore, nema božje pomoći, jer smo pred svetinjom jednaki — tužno izgovori Luka.

Da bi ga nekako odvratio od tužnih misli, Todor predloži da im Sava otpjeva uz gusle. Luka klimnu glavom u znak odobravanja. Kad je Sava počeo pjevati o malom Radojici i Ajkuni djevojci, Luka dade znak da stane. Jedva je uspio kroz ispu-

cale usne zamoliti Savu da mu otpjeva pjesmu: o smrti Senjan Ive.

Čin zamrije zvuk struna Luka ustade i prošeta ispod jela. Iza trećeg koraka zastade šakom obuhvati bradu i tako je razmišljao nekoliko trenutaka, a onda naredi pokret. U mozgu mu se prelamalo blijedo Todoraševo lice, zvuk struna i zlosutni san.

Čim su prešli granicu Luka dade znak i četa stade. Blago pogleda Lazu i reče:

— Ostaćeš Lazo sa četom, a ja odoh u izviđanje.

Todoraš, opterećen snom harambaše, nastojao je da harambašu od tog puta odvrati, ali je Luka bio takav četovođa koji je, kad ocijeni da je četa u opasnosti, sam išao u izviđanja i skrajanje plana. Kad su došli na domak Cvjetniću, Todoraš predloži da harambaša ostane na planini, a da će on otići u Cvjetnić i izviđati stvar.

Luka nije nikako pristao na Todorov prijedlog, nego samouvjereno izjavi:

— Moj Todore, nije Marko Pešević nevjerni Turčin, nego soko na kojeg se možemo uvijek osloniti.

Todor sleže ramenima i oni pođoše Markovoj kući. Todoraš je išao oprezno pipajući okolinu. Bio je spreman da svakog trena potegne jatagan ili malu pušku. Kad su prišli Markovoj kući, a ona obavijena nijemom tišinom od koje se Todoru ledila krv. Tu ubogu timinu nije osvjetlijvao ni smogor u kući. Ni lavež psa nigdje u selu i oko Markove kuće. Ni ovce nisu po običaju blejile u toru. Todoru se zlo motalo po glavi, ali je tvrdoglavi Luka išao ne obazirući se na znake koje mu je davao Todor. Kad je stupio na prag Markove kuće, Luka iz glasa viknu:

— Otvaraj, mili pobratime.

Mjesto dobrodošlice kroz vrata koja se naglo otvoriše proviri smrt koja liznu iz Markove puške i oganj se sruči u Lukine grudi. Nesretni harambaša imao je samo toliko snage da izgovori:

— Brankociću, pogano koljeno...

PARASTOS ZA HARAMBAŠU

Nekad je harambaša Luka čim bi ugledao Vidikovac trkom uzletio na brdo da pogledom obuhvati vrhove planina i uzvikne: Oj, živote, lijep li si!

Niko od hajduka nije znao zašto se harambaša tako veselo penje na brdo i pogledom obuhvaća svu zemlju od Malog Alana do mora. Kad bi pogled nasladio na modroj plohi vode, polako se okretao i pogledom šarao iza tromeđe u vrhove bosanskih planina. Ko zna, možda je tamo htio da oslušne šum Une. Ili je htio da odmori oči na maglici koja se ujutro onako topla i meka dizala iz utrobe zemlje da bi grudobolnima olakšala disanje. Možda je harambaša spustio pogled na svoju Popinu gdje su ga umili prvi jutarnji zraci koji se onako silni i neustavljivi probijaju iza vrhova Plješivice. A sad ga to podsjeća na drago djetinjstvo. Ko zna, možda je htio da doživi okom ove planine koje u drugim prilikama nije mogao sa uživanjem gledati i na njihovom se plavetnilu napajati.

Bilo kako bilo, ali ovaj put kad se Luka spremao u Bosnu nije bio nimalo veseo. Istina, popeo se na Vidikovac i dugo gledao u daljinu, za čas je skinuo kapu i poklonio se ovim svetim vrhovima. Iz očiju mu se otisnuše dvije suze i skameniše se na bradi. Možda je nesretni čovjek osejtio da mu je to posljednji pogled sa južnih strana Plješivice.

Šta se može. Nesretna čovjekova sudbina: eto sad ga mrtvog družina dočekuje podno Vidikovca

baš ovdje na južnoj strani. Tapkaju u mjestu očekujući s nestrpljenjem Todoraša i harambašu. Kad se Todoraš onako zguren iza prve kose pojavi, hajduci poskidaše kape i potrčaše mu u susret. Čim ih je ugledao, iscrpljen Todor položi mrtvo tijelo a hajduci ga suzama okupaše zajedno sa suncem koje je brzim koracima žurilo na počinak. Izvukoše oštre handžare i na njima poniješe harambašu. Tužna povorka nijemo je koračala k vrhu Vidikovca, a Sava Šujica pjevao posmrtne pjesme. Oh... kako je tužno odzvanjala »vječnaja pamjat« ispod ovih gordih vrhova!

Handžarima i golim rukama iskopali su grob pod jelom ispod koje je harambaša krenuo. Tako vita jela nad harambašom Lukom Labusom na ovoj toploj južnoj strani Plješivice stražari na straži vječitoj.

Kad je tijelo položeno u plitku raku, nad njezin otvor stade Sava. Hajduci također pristupiše raci sa isukanim noževima i digoše ih na posljednji pozdrav. Sava uze harambašinu pušku sa onom svetom kosti što je štitila harambašu od dušmanske turske ruke i družini uputi riječi, koje su bile i oproštaj od harambaše. To je bio i zavjet hajducima, a i povod da se izabere drugi harambaša:

— Družino moja, šta da vam nad ovim otvorenim grobom govorim, nego jednu jedinu istinu koja prati svakog hajduka i svakog borca za slobodu, a to je da nas ovakav dar očekuje... Pa kad je tako, onda naše uzdarje podnosimo na oltar otadžbine da bi narodu osigurali što više pravde i slobode. Nek naši zlotvori strepe od naših mišica...

Sava govori, dahće planina i srce u hajduka. Kad su odmahnuli da se nasrču vazduha, hajduci u jedan glas povikaše:

— Smrt izdajniku... Osveta... Osvetaaaa!

— Osveta, nego šta, braćo moja... Ali protiv koga ta osveta... i... za koga?

— Za harambašu — kliknuše hajduci.

Sava je jedno vrijeme ćutao. A ćutali su i hajduci gledajući u svog voditelja... Sava kao da razmišlja otkud da sabere snagu, a onda mirno reče:

— Braćo, bogovi su tako htjeli... Bogovi će bratoubicu kazniti. Skapaće, kukavica, na teškim mukama...

— Ko će oprati krvavu Lukinu košulju — zaškripi zubima Todoraš.

— Mi Todore, i braćo moja... A ko bi drugi to i mogao i čija bi to bila dužnost nego nas njegovih drugova — tu malo Sava zastade i nastavi još žešće: — Osvetu ponosimo na sve putove koji vode iz Bosne... Dočekujemo Turke, naše vječne krvopije, i svetimo našeg harambašu i naše Kosovo... A sad, da biramo harambašu — u vis Sava diže stisnute pesnice.

Hajduci uperiše oči u Lazu, niz čije su bijelo lice tekle suze u potocima. Grcajući Lazo predloži:

— Bila bi velika nepravda kad za našeg harambašu ne bi izabrali Todora, glavu naše čete i najstarijeg hajduka.

Jatagani zveknuše i hajduci u jedan glas kliknuše:

— Živio harambaša Todor!

— Pođimo na tri strane da liječimo rane našem harambaši i da se bogu molimo za pokoj duše — kroz suze je govorio Todor i polagao zakletvu.

Kad je posljednja šaka zemlje izravnala humku, hajduci krenuše na drumove u busije tvrde. Na drumu zapištaše Turci i trgovci. Najveće junaštvo načini Lazo Škundrić kod Graba, grada bijeloga: posiječe silnog spahiju Zaima Šekića i agu Šerića. Tako je Lazo na prvom koraku dostojno osvetio svog harambašu.

Todora i družinu posluži loša sreća kad su se vraćali iz Bosne na parastos harambaši. Baš kad su bili nadomak Vidikovcu Todora ujede guja iz bratske ruke. Njegovu glavu serežani odnesoše na kocu da je postave kod Vakufa neka je gledaju i Srbi i Turci.

ooo

Možda bi hajduci istog časa krenuli na izdajnika Marka Peševića, ali im sa te strane stiže vijest da su ga sami bogovi kaznili onako kako je i zaslužio.

Poslije grozne izdaje Pešević oka nije mogao sklopiti pa da okaje grijehe, stupio je u Golubovu četu. Tu ga baš stiže božja pravda, kako je na parastosu rekao Sava Šujica: izdajnik je od turske ruke bio isječen na komade...

BOSONOGI ALI ALIJA

Lazina pobratima Stanka Vješticu, potomka harambaše Đurđa, snađe velika nevolja koju bez Lazine pomoći ne bi mogao prebroditi. Taman se nesretnik oporavio od kuge koja mu je skoro potrala pola stada, a evo ti druge nesreće: preko granice uskoči bosonogi Ali Alija i otjera Stankovo stado. Tako Stanko ostade bez igdje ičega, a trebalo je hraniti petnaestero usta.

Sad Stanko žuri u planinu da pronađe pobratima Lazu i da ga zakumi »bogom istinitim« ne bi li kako povratio stado. Lazo se obradovao kad su mu čobani javili o Stankovu dolasku. On pred pobratima posla malog Nikicu.

Čim je Stanko ugledao Lazu, pade na zemlju ridajući:

— Pobratime, pomagaj!

Još se Lazo nije ni porazgovarao sa Stankom i utješio pobratima u nevolji, a straža opet javlja o drugom Lazinu pobratimu iz Bosne koga je ista nesreća udarila: i na njega se okomio Ali Alija.

Nevolje su dolazile i sa drugih strana.

Svima su iste nesreće, jer sad nikoše razni zulumćari, kako u Lici, tako u Bosni i Dalmaciji.

Lazo otpremi pobratime s obećanjem da neće proći dugo vremena te će ih on izbaviti iz jada u koji su upali.

Iskupio je svoju četu kod Crnog vrha. Ispitao je sve putove kojima se Ali Alija kretao, sve od

Crnog vrha do Šatora i Jadovnika, ali nigdje zgodne prilike da započne boj sa Alijom. Što je Lazo duže boravio u planini, to je Alija postajao sve silniji i opakiji, a vapaj raje i samih Turaka čuo se na sve strane.

Lazo je osjetio da u Aliji ima dostojna protivnika i da ga lako neće prevariti i namamiti u klopku. Zato skroji plan koji hajduci nisu često upotrebljavali. Jednom u predvečerje Lazo sa družinom na Pašića polju čarnu Turke. To uradi i kod Oblaja, pa kod Mračaja, samo da navede Aliju na bitku.

I Alija je dobar megdandžija. I on je Lazu htio namamiti na zgodno mjesto i tako mu doći do glave. Halakajući jurno je u planinu i naglo se povratio, a iza sebe ostavio zasjedu na koju je Lazo naletio i jedva izvukao živu glavu.

Takva Alijina taktika navede Lazu na još veći oprez. Zato mu je poslužio i ovaj napad na Grahovo. Uveče s prvim mrakom privuče se grahovskoj kuli i zasu je ognjem iz pušaka pa se naglo povuče u planinu pucajući. Spretno je izveo taj manevar i preko Šiljka se povukao na ličku stranu. Ni rijeka Batušnica nije za Lazu bila velika prepreka. Prešavši rijeku. Lazo se više Plavna zavukao u pećinu i tu ostao mirujući nekoliko dana. Ni izvidnicu nikud nije slao, samo da bi zavarao i uspavao Turke.

Alija je nekoliko puta uzastopno bučno odlazio u planinu, ali Lazo i njegove družine nigdje nije ni osjetio, a kamoli da se s njima pobio. Alija je imao i lošu stranu što ga je dosta puta skupo koštalo. Bio je hvalisavac. Tako i ovog puta proglasi kako je u planini sustigao hajduke i sve isjekao. Za to junaštvo ga i sam bišćanski valija tapkao

po ramenima. Rekao je i to da je jedan dio hajduka doduše utekao, ali su ih kod Dobrosela pohvatali serežani.

Takve priče Lazi su odgovarale pa ih je i on preko svojih jataka širio Bosnom, Likom i Dalmacijom. A te glasine silni Alija je jedva dočekao, sad se još više osilio i vezao priču za pričom o svom junaštvu. Po tim njegovim pričama Lazo je prošao gore nego Golub i njegova četa, jer je od Goluba nešto i ostalo, a Lazo i njegova družina sasječeni su na sitno na Dinari, bolan, visokoj planini, govorio je pijani Alija.

Možda bi Lazo drugačije i postupio u igri koju je sa Alijom započeo, ali naiđe ostavljena Alijina robinja, koja se sad htjela za sva poniženja osvetiti svome svirepom gospodaru. Alija je bio meraklija i za robinju koja bi mu zapala za oko nije žalio prosuti ni tovare blaga. Uživao je zajedno sa robinjom i čim bi se ova tako lagodan život navikla, Alija bi pronašao drugu, a onu prepustio svojim pustahijama. A prođe li kroz njihove ruke nesretnicu, izmučenu i slomljenu napuštaju i pustahije. Tako je upravo bilo i sa Stanom, Alijinom robinjom, koja eto sad po gori traži harambašu Lazu.

Lazo je saslušao nesretnu ženu. Njezin mu je plan izgledao primamljiv i izvodljiv. Jednostavno su se presvukli u turska odjela i petkom sišli u Grahovo. Hajduci su tako vješto upali u Alijine dvore da ovaj nije uspio ni podignuti ruku. Lazo jataganom u času napravi lom po Alijinu dvoru i avliji i sretno se izvuče sa družinom.

Kraj puste kule u Grahovu ostavi Lazo pet nišana da pričaju o Lazi harambaši.

CARSKO ZLATO

Nesretni Ilija Plavljanić sjedi na klupi pred komandom i čeka kapetana Domazića. Sijede vlasi vire ispod kape i padaju na izbrazdano i namrštено starčevo lice. A kako i ne bi bilo namršteno kad su iz njega isteki potoci znoja i suza od nesretnog dana kad je iz ove komande stigao najprije jedan, pa za malo vremena drugi glas da su mu sinovi poginuli za cara i kralja. Mlađi u Italiji, a stariji u Mađarskoj. Tako se na njegova leđa svali sva bijeda i sirotinja. Kraj nogu starac je odložio šarenu sirotinjsku torbu sa ono nešto nesretluka što je otkinuo od gladnih usta. Preko torbe prebačen je štap koji je starac izdeljao da bi mu pomogao u hodanju.

Sijedi starac i čeka kapetana. Veljbabinka je više puta izvirivala. Pogledala starca i čudom se čudila kako ne svraća k njoj u kvartir sa torbom. A kad joj je već dosadilo izvirivanje, izleti naduta i stade pred starca, koji je rukama uhvatio glavu i muči se sa svojim jadom. Veljbabinka podboči zaokružene kukove. A bogami gospa je imala i na šta staviti ruke, kad je onako obilata. I sam narednik Proko Kasumović znao se često sa ponosom našaliti na račun svoje Boje i njene debljine.

Kad je radoznala veljbabinka dobro izmjerila Iliju, upita ga:

— Koga ti čekaš — zagrmi krupan ženski glas.

Ilija se trže iz razmišljanja podiže se i poče se klanjati:

— Milostiva gospo, čekam gospodina satnika — reče preplašen starac.

— A šta ti treba kapetan? — zagrmi gospa.

Starac uzdahnu jabučica nesretnom čovjeku zaigra a oči zatreptaše i starac jedva ustavi suze:

— Tražim milost i zaštitu — snebivao se Ilija.

U to banu i kapetan. Onako visok i okretan, utegnut u modru uniformu sa lakovanim čizmama i sabljom obješenom uz bok, oštro je koračao, a mamuze su zveckale u hodu. A čizme, a sablja, a zlato pod vratom se presijavalo na suncu. Malo zamišljen kapetan prođe kraj starca i veljbabinke, kao da ih nije ni bilo, što veljbabinki natjera crvenilo i srdžbu u lice. I već kad je kapetan bijelom rukavicom uhvatio za kvaku, uvrijeđena narednikovica zovnu kapetana:

— Kapetane, vas traži ovaj čovjek.

Te riječi gospa je izgovorila sa tolikom sigurnošću kao da je u najmanju ruku član oficirskog kora u regimenti.

Kapetan ne obrati baš naročitu pažnju na te riječi, već zamače u ured. Narednik Proko se ukoči i pozdravi komandira, a kapetan ga oštro ošinu očima, kao da je htio reći: »Nesretniče, nisi u stanju da središ ženu, a ti mi se prsiš i komanduješ vojsci«, iako je kapetan dobro znao da Boja nosi sablju, a ne nesretni Proko.

Ušavši u sobu, kapetan nekoliko puta prošeta, pucnu pristima i zovnu narednika:

— Felbeber, dovedi mi starca što tvojoj cjenjenoj gospođi podnosi raport — pecnu ga kapetan.

Naredniku narastoše solupi, ali šta je mogao nesretni čovjek kad ima dva pretpostavljena.

Stidljivo pred narednikom išao je starac i gužvao kapu u rukama, zaboravljajući tog časa i svoju krsnu slavu, a kamoli ne bi torbu i štap. Starac je ušao i vidio kapetana kako dostojanstveno sjedi za stolom i gladi pokumporte. Više njega se propeo car i pronicljivo gleda i kapetana i nesretnog starca, i narednika Proku. Kapetan se podiže kao da se nešto predomišlja pa neprimjetno pogladi dlanom razdjeljak i pogleda u cara kao da od njega traži odobrenje, a onda sa visine koja odgovara njegovu činu i imenu upita starca:

— Kakvo dobro te donese, starče?

— Daleko je dobro od mene, dobri gospodine... Zlo me dotjeralo k tebi, vaša svjetlosti... Sve mi je opljačkano, gospodine satniče... Pomagajte, gopod vam pomogao.

— Pa da — kao za sebe reče kapetan — A na koga sumnjaš? — upita dalje.

— Pa, ja mislim... mislim gospodine, ma mislim da mi je ukrao stado onaj Brkljan... Znate, onaj gazda, sve mu vrag utrao... — mucao je starac.

Kapetan dreknu:

— Tebe je opljačkao onaj razbojnik Škundrić i njegova družina, a ti ih sakrivaš — podviknu kapetan.

Starac zamuca...

— Šta mucaš... govori gdje se krije razbojnik, pa ćemo ti lako vratiti blago — malo ublaži kapetan i priđe k starcu i potpša ga po ramenu.

Starac je šutio i kršio ruke.

— Reci sad — potpuno blago ponuka ga kapetan.

Starac je još malo oklijevao, pa će tiho kapetanu kao da stoji pred popom na ispovijesti:

— Gospodine satniče, duša ide na tijesna vrata, kao i istina koju ću vam reći u moje ime i u ime mojih sinova koji su za našeg cara pali u Taliji i sa Jelačićom u Mađarskoj, moju je stoku odagnao Brkljač i zaboravio pred vratima nadžek, kojeg dobro poznajem.

Kapetan lunu o sto i viknu:

— Jesi li ti poludio, starče. Kakav Brkljan, pošten i čestiti domaćin i carskim ljudima na svakoj usluzi, a ti se usuđuješ da tako nešto meni kažeš — viknuo je kapetan.

Vidjevši da od pomoći nema ni traga, starac će kapetanu:

— Herr satnik Škundrić ne bavi se takvim poslom.

— A tako — riknu kapetan i lupnu korbačem koji mu se odnekud nađe u ruci. Revnosni narednik uletje u kancelariju i ukoči se pred kapetanom.

— Na usluzi, gospodine kapetane!

— Fefbeber, podaj starom lopovu malu porciju.

Još nešto je htio starac da kaže kapetanu, ali ga snažne Prokine ruke sčepaše i odvukoše na klupu pod lipom, gdje je Proko u ime kapetana i cara djelio drenovu pravdu. Starčevu jaukanju nije bilo kraja. Spominjao je kosti svojih sinova i onako izmrcvaren na kraju jedva se digao. Teško je našao prislonjeni štap i batrljajući pošao kući. Stiže ga veljbabinka pa preko zgurenog starca prebaci torbu, koju je istresla u svom kvartiru:

— Tako ti i treba kad čuvaš lopova... Izdaj lopova i dobit ćeš novac i blago — uvjerljivo je savjetovala starca gospođa, u najmanju ruku kao da je pisar u regimentskom sudu.

Jedva se starac dovukao kući pao u postelju. Trebale su dobre tri nedjelje i tri friške kože od ovna dok se izliječio stari Ilija.

Brzo je tromeđom pukao glas o nesreći koja je zadesila starca. Harambaša Lazo posjetio je Iliju i pomogao mu koliko je mogao, a kad ga je vidio onako izmrcvarena, zakleo se:

— Evala, posjetiću kapetana pa makar glavu ne nosio ni tri dana.

Dane Stoisavljević ciknu ko ljuta guja:

— I ja ću nazvati Brkljaču dobru veče, pa makar na kozi orao — reče ljutito Dane.

Nije prošlo dugo vremena, a kapetan i Lazo sretoše se u Zrmanjskom klancu, kao da su uz čašu vina ugovorili taj sastanak. Kapetan je svaki dan u posljednje vrijeme po klancu razjahivao svog Dorata, kao da bi utekao od nervoze koja ga je hvatala, jer i poslije svega, pa i batina koje je široke ruke dijelio, ipak nije mogao da pohvata hajduke. Tako jašući u klancu tog se jutra srete sa poručnikom Stajićem, koji je nosio silno carsko zlato u komandu mornarice. Susretu se obojica obradovaše, jer su dosta vremena proveli po gostionicama u Gracu, gdje su svojevremeno bili na školovanju. Jašući usporedo sa fijakerom oficiri su izmjenjivali sjećanja na te lijepe dane. Na prednjem sjedalu fijakera sjedio je Brkljač sijući od sreće to mu je palo u čast da vozi tokve dostojanstvenike i veliko carevo blago. Baš kad su se najmanje nadali iznenađenju i kad su izlazili iz klan-

ca, planuše dvije puške. Brkljanova se trojka svali pod rudu i ustavi fijaker.

I kapetanu i poručniku zacvokotaše zubi i ruke zadrhtaše, a na cestu iziđe Lazo i naredi:

— Poručniče, uzmi carsko zlato i idi svojim putem.

Izbezumljen čovjek gledao je Lazu pa kako mu ovaj naredi, poručnik u naramak uze gvozdenu kasu i pođe niz cestu.

— Za njim — naredi Lazo serežanima.

Zatim Lazo naredi kapetanu da sjaše. Nesretni kapetan jedva izvuče nogu iz uzgenija i siđe s kojna:

— Kapetane, mani se šiba ako ti je mila glava na ramenu i put za uši — i njemu naredi Lazo.

Kapetan je mljackao usnama i vodio konja za vođice to sam sebi govorio:

— Neće, sveti Lazo, više biti šiba.

Dane gurnu nogom Brkljača koji se bio zavukao pod fijaker:

— Sada reci, ljudska mješino, zašto ti ubismo konje — upita Dane.

Brkljan raskrili ruke i pade na zemlju:

— Nemojte me braćo ubiti, vratit ću starom Iliji stoku, vratiću državi šiljele... vratiću... — molio je i sklapao ruke Brkljač.

I zbilja, održao je riječ.

ZIMOVANJE

Primiče se Dmitrovdan a Lazina družina sve je ćutljivija. Tom ćutanju doprinijele su i guske koje u dugim kolonama putuju na jug. Njihovo gaktanje para hajducima dušu. I šljuke bi iznenadile hajduke kad im onako iznenada prhnu ispod nogu i podsjete ih da se i one sele na jug da provedu zimu.

Radić iz Dabašnice nogom gurnu krtinjak i prokljuva se:

— Alaj će, ljudi, biti duga zima.

Tako Radić pomože da se još dublje malodušnost i ćutanje uvuku u hajduke. A kako i ne bi kad je svako zimovanje za hajduka velika nepoznanica i iskušenje.

Harambaša Lazo podiže glavu i pogleda u nebo tražeći u njegovoj čistoće sretno zimovanje. Možda bi i rekao koju utješnu riječ, ali je tu Sava Šujica koji u svakoj prilici zna da nađe lijepu riječ i utjehu i tako u začteku uguši malodušnost. Sava hitro priskoči i svojim umiljatim i pjesničkim glasom izrecitira:

— Dmitrovdanak, hajdučki rastanak, Đurđevdanak, hajdučki sastanak. Braćo!... kad je tako zapisano hajdemo ga ljudski proslaviti i dati jedan drugom tvrdu vjeru da ćemo se junački sastati.

Četa živnu kao da joj je neko s leđa svalio težak teret. Svi krenuše u zavjetrinu da prirede oproštaj. Za oproštaj svak zna svoju dužnost. Andrija

ode po vino... Nikolica i Radić po ovna. Javica loži oganj, a zna se Sava zateže strune.

Kad su hajduci založili i kad im vince udari u lice, Sava zapjeva: — neodajte druga nijednoga, ne odajete krčmarice mlade — i tako u raspoloženju hajduci dočekaše rastanak.

Harambaša Lazo je pod jelom istresao novac. Kako se koji hajduk primicao na oproštaj i zadavao vjeru tvrdu za proljetni sastanak, tako mu je Lazo sipao novac.

Posljednji krenuše Lazo, Sava Šujica i Jovica.

Sve do Šator planine su šutjeli, a kad se popeše na vrh, Sava uhvati Lazu za ruku:

— Harambaša, za mojih devet godina četovanja nikad nijesam zimovao kod Turčina...

Savine riječi uzbudiše Lazu. On objesi ruke preko puške koja mu se klatila na leđima. Sumnja mu zaigra oko srca, ali kad se sjeti pobratimstva, izbrisa i posljednji tračak sumnje:

— Zar nam Hasan nije pobratim? Zar nas toliko puta nije proveo kroz turske zasjede? — upita Lazo.

Ćutljivi Jovica kao iz puške tresnu harambaši:

— Pokazao je, harambaša, i trgovce, ali je odnio na tovare otetog blaga.

— Ja bih se držao one starinske — reče Sava.

— Treba se držati dobrih starih izreka, ali se treba držati i one hajdučke izreke i pravila... Rakija i žene su najveći hajdučki izdajica — odgovori namršteno Lazo...

Više nije bilo opravdana prigovora i hajduci se odlučiše da zimuju kod pobratima Hasana. Čim su došli nadomak Hasanove kuće, nijema tišina ih opomene da pobratimstvo može biti kobno. Ali

Lazo ni jednog časa nije u to povjerovao, nego je išao sigurno kao u svoju kuću. Hasan mu je nekako i bez pobratimstva bio prirastao za srce. Hajduci uđoše u Hasanovo dvorište, ali oprezni Sava dade Jovici znak da ostane na straži.

Čim Lazo pokuca na pendžer, Hasan otvori vrata i raširenih ruku dočeka pobratima kao da se za taj doček već mjesecima pripremao. Odvede goste u sobu i posadi na sećiju. Harambaša se maši pašnjače i u Hasanovu ruku sasu novac. Čim Hasan osjeti zvuk dragog metala, lice mu posta blaženo, što je Lazu dirnulo, pa se opet maši pašnjače i za hanumu sasu dukat. Hasan cvjeta od sreće, nosi putulju i nazdravlja pobratimima. Ovakav doček potpuno omami Savu koji se sad počeo kajati što je mogao posumnjati u Hasanovo prijateljstvo pa je na svaku zdravicu još rječitije odgovarao. Lazo odmah primjeti da Sava pije bez daška, dok pobratim Hasan samo kvasi usne. Pokušao je Savi dati znak, ali ga skoro pijani Sava nije primjećivao. Sad se Hasan okomi na Lazu koreći ga o zlu pobratimstvu, koje neće ni u ovakvim prilikama da pobratimstvo potvrdi, ali Lazo je bio uporan i više ni kap nije popio. Sad mu se Hasan unese u lice i opsova mu kaurskog svetog Jovana, što Lazu uvrijedi, ali je ostao priseban i samo pobratimu napomenu kako bi se on osjećao kad bi mu pobratim psovao njegovog zelenog sveca. Hasan zakrvavljenim očima prevaljivao je ne znajući šta tog časa da radi.

Zagonetku odriješi puška koja pred kućom planu. Ranjeni Jovica jauknu. Lazo skoči iz kuće da nožem sebi prokrči put. Kad se već zagrnuo mrakom, iz kuće planu i druga puška, a Lazina lijeva

ruka klonu. Jedva se s mukom održao na nogama. Kad je već mislio da se opasnosti riješio pred njim se ispriječi sjena sa puškom uperenom u njegove grudi. Lazo se izvi i u jednom skoku sjuri jatagan u sjenu, koja se u mukama okupa kraj gubave Hasanove kruške.

Pucnji u času otrijezniše Savu i on sa jataganom poravna nevjernog pobratima kuneći pobratimovu rakiju i svoju lakomislenost.

NA URANKU

Boluje Lazo već nedeljama u pećini na Kremenu. Kosti stegnute u daščicu škripe i bijele se kroz rascvjetalu gnjilu ranu iz koje klokoće gusti smrdljivi gnoj i tjera na povraćanje. Usta se spekla i jedva se otvaraju na zalogaj koji Lazo lijeno prinosi ustima. Nema ni pljuvačke da ga smoči i otisne niz grlo, koje je postalo tijesno i hrapavo.

Sava zabrinuto gleda svog harambašu i razmišlja kakav bi mu lijek pripremio. Izlazi pred pećinu i gledi bijeli pokrivač koji nogom ne smije ni dodirnuti. Sa čežnjom očekuje jug koji će donijeti prošaricu i osloboditi ga bijele kuge. Ali juga nema pa nema. Jedva jednom oko Sretenje gospodnje zapuva onako snažan i zavalja velike bijele oblake. Za nekoliko dana načinio je veliku prošaricu i sad se Sava mogao uputiti po melem.

Zabrinutog i ćudljivog Lazu obradovala je vatra koja je u utrobi pećine buktala. Svojim snažnim ognjem razbila je tamu koja je umrtvila pogled. Plamen je u valovima treperio i otkrivao viseće svijeće koje su hvatale kapljice vode i okivale kamenu dušu studenog vapnenca.

Brzo se vrati Sava i u sumornu dušu ranjenog harambaše utisnu stručak nade. Lazo je blago gledao spasonosni melem koji mu je Sava svako jutro previjao na rane. Baš kao što je jug sve više i više navirao i topio snijeg, tako je i nailazila i navirala snaga u Lazino tijelo.

Ujutro na Blagovijesti Lazo se svjež probudi. Obli ga blago raspoloženje, koje ga je već davno bilo ostavilo. A kako i ne bi bio raspoložen kad više nije osjećao smrad iz rane niti mu je kvrckala slomljena kost. Ustao je i navalio na ćup s medom. Kad se najeo, izišao je pred pećinu i razio zavoj. Daščice same otpadoše sa ruke i osmjeh mu preli lice kad je na rani ugledao debelu krastu. Stegao je desnicom ranjeni zglob i počeo ga savijati. Osjetio je pucketanje i kravljenje debelog otoka. Snaga se polako vraćala u utrnuti zglob koji je svakog trenutka postojao sve gibljiviji.

I crven se počela polako useljavati u Lazino lice i bivala svakim danom sve žarkija i jača, da bi kroz nekoliko dana potpuno otjerala mrtvačko bljedilo koje nije pristajalo na lijepo hajdučko lice. Vrati se Lazi ona stara snaga koju je nevjerni pobratim kremenjačom oduzeo.

Gledajući svog harambašu sve jačeg i ornijeg, i Savi bi lakše pa izjavi:

— Lazo, sad bi ja mogao da pogledam svoje Bruvno?

— Neka ti je sa srećom — odgovori Lazo.

ooo

Tog proljeća radno dojezdi i Đurađ na svom zelenku i obuče šumu u list, a rudine prostorije travom koja je bujala i rasla u uvojke. Probuđen Lazo obuče svečano odijelo i požuri prije sunca na Bojanu da se umije i zakiti listom.

Zajedno sa Danicom koja je još slala svoje umiljato svjetlo Lazo sjede na stijenu vrh Bojane. Gledao je u vodu koja je snažno buktala iz provaljene stijene i lomila se niz liticu pričajući umiljatu priču o Đurđu koji je na svom zelenku zgazio nesitu aždaju i spasio lijepu djevojku. Lazo se prekrsti i siđe sa stijene da se umije i vode napije. U vodi iznenada vidje nakrivljeni krov svog sirotinjskog doma u Prljevu. Uhvati ga tuga i on kroz zaklopljene oči vidje čukundjeda Novicu gdje s djedom Jovanom sjedi na kamenu pa suzama umivaju svoju sirotinju.

Lazino srce jedva je zaustavilo tugu i on se polako pope na brijeg da se u sjeni stoljetne bukve zakiti mladim listom, potraži u mislima utjehu i pomoć. Naslonio je ruke na koljena i podbočio otežalu glavu te mislima tražio izlaz. Ni sam nije znao koliko je prošlo vremena od njegove odsutnosti sa ovog svijeta, ali ga brčkanje na vodi vrati u stvarnost. Čim je otvorio oči, vidje sliku koju je nekad sanjao.

Djevojka! — htjede da klikne hajduk, ali mu djevojački pokreti zavezaše dah. A bili su laki i nezaboravni. Sa finim pokretom i lakoćom svojstvenom samo djevojci, ona odveza maramu i prosu kose do pojasa. A kakvom li je ljepotom pokreta otkopčala jelek i oslobodila grudi s crvenim bradavicama koje kroz rasute kose sinuše takvim sjajem, da se Lazi potpuno sputa duša i pokret. Teško disanje Lazo nije mogao zaustaviti... Pa kad hitre ruke otkopčaše košulju i ona kliznu niz ramena i oble butine i ustavi se tek kod gležnja, Lazo sagori od buktinje. Iz vatre koja je lizala njegovo tijelo izvirala je tolika snaga da bi riknuo žešće od zmaja ognjevita, ali okovane oči nisu dale da snaga šikne, samo su klizile od nagog tijela do prosu-

tog tepiha, gledajući boginju izvaljenu na mirisnim ljubičicama.

Zapravo Lazo nije znao da li je to san ili java. Je li to nagorkinja vila iz junačke pesme ili rođena sestra pobratima Radula? Tek kad se nagorkinja obukla, zahvatila vode i okičena listom krenula kući. Lazo je prepoznao Maru. Tačno je vidio srnu koja skakuće šumskom stazom grabeći prije sunca k selu da okiti kuću. Od tog časa u Lazinu se glavu uselila čežnja jača od hajdučke zakletve.

Nabrekle grudi, oble butine i svijetle trnjine koje su sjale kroz raspletene kose, pa i mlazevi vode koji su onako čisti i mili kupali boginju ispod Poštaka sapeli su Lazinu dušu i svezali je u mali vajat u Prljevu. Tamo u mislima Lazo u tananoj noći miluje boginju i naslađuje se djevojačkim čarima.

Cijele noći nije mu san dolazio na oči. Čim bi ih sklopio, zasjala bi boginja na tratini kraj Bojane. Umivaju je nježni jaglaci a miluje miris plavih ljubičica. Iz prikrajka u nju škilje šafrani i bijele visibabe čija čista čednost savija glavu i klanja se dolazećoj prirodi koja na Đurđevdan začinja Poštak i njegovu ponosnu Bojanu.

Tako su prolazili dani i noći a Lazo je tražio boginju i tratinu kraj Bojane...

VJERA PUKOVNIKA ŠIMIĆA

Pukovnik Šimić, vojni sudija i komandant Ličke regimente, zarekao se caru da će istrijebiti hajduke. Ali eto, već drugu godinu kako pukovnik ne može da dokrajči harambašu Lazu i njegovu družinu. Razdražen pukovnik podigao je na noge cijelu regimentu, ali uspjeha nije bilo.

Danas ljutiti pukovnik po policama prevrće prašnjavu arhivu kako bi išta doznao više o hajducima i stao im nogom na vrat. Tako je razmišljao i kleo se dok je listao spise. Poveselio se kad mu je ruke došao omot na kojem je revnosni četni narednik krasnopisom napisao »Izviješće Zrmanjske satnije«. Nestrpljivi pukovnik nije imao vremena da odriješi trake na omotu, nego ih ščepa i svuče sa tvrdih arhivskih korica. Spisi pukovniku popadoše po krilu. Na koljenu mu se ustavi lijepo ispisani izvještaj kapetana Domazića.

Sa kakvom je pažnjom pukovnik čitao slovo po slovo! Kad je pročitao cio izvještaj, vraćao se ponovo na početak i čitao. Tri puta je tako ponavljao dok ga nije napamet naučio. Zaustavi dah i duboko razmišlja. Na koncu lupi rukom po koljenu: »Mein Herr, glupavi narod proglašuje hajduka za sveca«.

Nakon odmora pukovnik se ponovu baci na čitanje spisa i svih dopisa koji su tada stizali iz Zrmanjske satnije. Kad mu je u ruke dopao iškrabani rukopis iz kojeg je saznao da je Lazo molio

carsku milost, vedrina obasja pukovnikovo lice. Na brzinu pukovnik nekoliko puta pročita napisanu pribilješku nekog kiridžije koji je donio pukovniku Peku. Sad Šimić i pukovniku Peku priši gadnu imenicu kojom je prije krstio neuki lički narod.

Kad je izučio sakupljene podatke o Lazinu četovanju i kad je doznao da je Lazo posjekao ravno 16 turskih glava, opet se pukovnik zamisli. Da je kojom srećom on imao takvu čast u Mađarskom i Talijanskom ratu, bio bi prekriven odlikovanjima i okićen đeneralskim činom. Sigurno ne bi danas sjediou u Gospiću i listao prljavu arhivu.

Zatim je pukovnik dugo šetao po kancelariji i ponavljao: »Mein Herr, svetac od cara moli milost«.

Nekoliko dana pukovnik je dobro o svemu razmišljao i ponovo se hvata izvještaja, koji je sad znao napamet. Rečenicu koja mu je zapela u glavu stalno je ponavljao i iz nje izvlačio zaključak. A onda, kao da je otkrio spasonosnu ideju, pukovnik uze pero, napisa najjezgrovitiji izvještaj o svojoj karijeri i posla ga ratnom savjetu i diviziji. Pukovnik je tražio odobrenje da može hajduke pozvati na vjeru.

Na drugoj hartiji pukovnik uputi Lazi poziv na predaju i kajanje grijehova, a da će očišćenim hajducima biti naklonjena carska milost. Taj poziv pukovnik je pečetio sa puno pečeta, samo da pismo bude što veličanstvenije.

Čim je pismo stiglo u satniju, kapetan otpremi najokretnijeg oficira na Poštak da potraži Lazu harambašu. Sa razvijenim bijelim barjakom poručnik Jelovac krstari planinom i raspituje se za Lazu harambašu.

Brzo se Sava Šuica vrati od poručnika s porukom da se hajduci u svako doba mogu predati a da im pukovnik garantuje život i carsku milost.

I jednog jutra, kad je sunce oskočilo za dobro koplje od gore, cestom koja je krivudala od Cerovca pojavi se fijaker. Hajduci ko mrki vuci pogledom obuhvatiše fijaker u kojem je sjedio lično pukovnik Šimić i njegov ađutant. Druge pratnje nije bilo. Kad je fijaker tandrčući sišao iza male previje, na cestu iskoči Lazo. Konji naglo cuknuše i kopitom zapараše u tvrdi drum, a pukovniku zadrhtaše ruke. Drhtao je i ađutant. Jedino orodonac koji je tjerao konje nije zadrhtao, jer je momak bio iz takvog gnijezda kao i Lazo harambaša. Još se pukovnik nije dobro ni snašao, već je Lazo postrojio četu na smotru. Sad se tek pukovnik vratio k stvarnosti, pa mu se učini da vrši smotru same careve garde kad je vidio onako uredna i nakićena hajdučka odijela.

Pukovniku se vratilo pouzdanje i gordost visokog carskog oficira i on važno reče hajducima:

— Velika je carska milost, ali veliki su i vaši grijesi.

— Carska svjetlosti i glavo, nijesmo mi naše jatagane nikad uperili protiv cara i njegovih glava, nego protiv Turaka — u jedan glas izgovoriše hajduci.

— A tako — nekoliko puta ponovi pukovnik — i onda naredi:

— Pomozite carskoj vojsci da istrijebi razbojnike, a ja vam dajem tvrdu vjeru da nijednom neće ni kosa faliti sa glave — svečano izjavi pukovnik na tvrdom drumu više Ličkog Cerovca...

KAMO VJERA, UBILA TE NEVJERA...

Pod komandom kapetana Domazića nije lako Lazi i njegovoj družini »okajati grijehe«, kad je svojedobno kapetan drhtao pred Lazom, a tu drhtavicu kapetan nikad nije mogao preboljeti.

I kapetan i Lazo izbjegavali su susrete gdje su god mogli, ali ako bi se i sreli, iz njihovih očiju bi izbile iskre i ruka bi sama poletjela jataganu. Možda bi ih zajednički vojnički život i zajednička opasnost približila, ali za to nešto nije bilo vremena.

Potjera na Poštaku ih je konačno razdvojila i od njih dvojice načinila ljute neprijatelje, kojih ni carska naredba nije mogla zbližiti, a bilo je to nekako iznenada i neočekivano. Na čelu potjernog odijeljenja išao je Lazo, a odmah iza njega narednik Kasumović. Kad su stigli na domak cilja i skoro opkolili grupu koja je prodrla iza tromeđe, odjednom puče puška i izlomi na Lazinu koporanu zlatne ilike. Da li je to bio slučaj ili namješteno, Lazo nikad nije doznao, ali zahvaljujući njegovoj okretnosti, čim je puška planula, skočio je ulijevo i potegao jatagan koji umalo nije sjurio u narednikove grudi. Nesretni narednik zamaha rukama i u strahu mu ispade mušket. Ukrućeni kapetan zaboravi sva vojna pravila i preplašeno dreknu:

— Pobogu, brate... — i zanijemi.

Vojnici i hajduci stadoše ukopani ne znajući u koga da okrenu puške. Došljaci iza granice zabunu vješto iskoriste i pobjegnu nekažnjeni.

Prvi se snašao Lazo. Spusti jatagan i hladno uptia kapetana:

— Tako ti, kapetane, carskog hljeba, je li to grijeh?

Kočnice u kapetanovu mozgu popustiše i on se osvijesti, pa kako dolikuje njegovom činu i položaju reče:

— Nesretan slučaj, hajduče!

Odmah se sjeti da je on na ovom mjestu i u ovoj prilici jedini pozvan da tumači carske zakone i nastavi:

— Nesretan slučaj nije grijeh.

Lazo skide kapu i do zemlje se pokloni kapetanu:

— Hvala kapetane... Zle ruke i nesretan slučaj pljuju po carskoj svjetlosti.

Istog časa Lazo se okrenu i pruži kapetanu ruku:

— A sad zbogom, kapetane! Lazo ode u srpsku satniju k Vuku Desnici kod kojeg nema takvih slučajeva.

Niko tog časa nije gledao u oči kapetanu, a niti je ovaj Lazi pružio ruku na pozdrav. Lazo niz Klanac ode u četu Vuka Desnice.

Između Vuka i Laze nije nikad bilo oštrih riječi i mrkih pogleda, nego su im riječi iz samog srca izlazile. A kako i ne bi kad se ovdje uz granicu danonočno smjenjuje život i smrt. Skoro svakodnevno je četa Vuka Desnice vodila bitke i čarke a Lazo kao iskusan bojovnik puno je puta Vuku Desnici zamjenio smrt za život. To je Vuka i Lazu zbližilo i između njih dvojice sklopilo se prijateljstvo te su ispili pune oke vina da potvrde stečeno pobratimstvo.

Lazino junaštvo sad se još više pročulo i glas o njemu stigao je u samu carsku komoru, a da o regimenti i diviziji ne govorimo. Kapetan Vuk Desnica je »pile od sokola«, kako su ga njegovi vojnici i hajduci nazivali i narod po cijeloj Krajini. A takav junak ne sakriva ničije junaštvo, a još manje da se njime kiti.

Ko zna da li zbog Lazina junaštva ili neke druge nepoznate pizme, Lazu pozvaše u Zrmanjsku satniju. Taj poziv bio je nekako na svečan i nesvakidašnji način uručen. Donio ga je glavom ordonanc oficir. Kad ga je Lazi predavao, do zemlje se poklonio. Izgledalo je da Lazo u najmanju ruku ide na veliku počast u satniju pa se svečano i pripremio za taj put.

Jašući usporedo s carskim oficirom, Lazo je razmišljao kakva je to sad nužda kad ga ovako svečano zovu. Nekako je bio nepovjerljiv, jer na tako nešto nije bio naučio. Iz iskustva je znao da takve ljude kao što je on pozivaju tako svečano samo kad nastane neka opsana prpa, pa ga sad mogu i u »Praisku« poslati.

Ordonanc oficir cijelim je putem bio nekako svečan i tajanstven, pa iz njega ne bi Kraljević Marko iscijedio ni kap. Kad su došli pred satniju, dočekaše ih seizi i od njih primiše vođice. Lazo tako uletje u stupicu koju su mu vješto pripremili. Čim je otvorio vrata i nogom prekoračio prag četne komande, iskoči narednik Kasumović, i trojica vojnika te u Lazine grudi uperiše muškete. Nijemo su zjevale zle cijevi iz kojih je izvirala samo smrt. Narednik iz glasa viknu:

— Baci oružje!

Da je Lazo napravio i mali nezgodan pokret, bio bi istog časa izrešetan kuršumima, pa kad je samo očima sjeknuo, on je to i primijetio. Zveknu nesretno gvožđe i Lazo podiže ruke. Zapravo, još ih nije ni uspio dignuti, a već su na njega skočili vojnici i za čas mu ruke sapeli.

Kapetan nije ni časa gubio, nego je naredio da istog trena svezana Lazu uvale u zatvorska kola pa pod jakom pratnjom odjure u Gospić.

Za rešetkama nije Lazo imao vremena ni da dobro razmisli u što su ga uvalili, već je zasjedao vojni sud.. Pukovnik Čikeš nimalo nije imao razumjevanja za Lazine pobude, nego je poveo sudsku raspravu pravo po carskim zakonima. Sudilo se po »pravdi«, kako je to auditor Čikeš za vrijeme procesa govorio. Po pravdi za 16 turskih glava. Zbunjeni Lazo upita:

— Slavni sude, vi meni sudite za turske glave?

Sudija Čikeš se slatko nasmija.

— A ti misliš da ćemo te predložiti za kolajnu?

— Ja sam, bolan, mislio da je moja dužnost da siječem turske glave — reče Lazo kroz sasušene usne.

Opet se pukovnik nasmija, pa se podiže i u ime cara i boga na Lazinu dušu nabi turske glave i 16 godina teške tamnice. Lazo je pokušao da spomene pukovnika Šimića i zadanu riječ, a Čikeš neće ni da čuje za prazne riječi, već naredi stražarima da vode Lazu u okove.

Za vrijeme suđenja pukovnik nijednom, nije spomenuo Lazino ime. Kad je čitao presudu obraćao mu se kao trećem licu koje i ne postoji.

Tako Lazo dopade tamnice teških okova na nogama i rukama i debelih rešetaka kroz koje je ški-

ljilo sunce. Željezo mu se duboko usjeklo i na svaki pokret povređuju se urezane krvave rane.

Tamnujući Lazo je izgubio svaku nadu na povratak u slobodu i sve je počeo zaboravljati. Jedino mu je vremena na vrijeme u svijesti sinu Đurđevdanski uranak, ali čim bi pokrenuo nogu, sa zveketom sindžira, nestalo je i uranka s nagorkinjom vilom.

Jedno jutro u proljeće druge godine Lazina tamnovanja probudi ga vojnički poklik u dvorištu tvrđave. Lazo nape i posljednju snagu, nesretni lanci zveknuše i poteče krv iz rane. ali od namjere nije odustajao, nego se s mukom penjao k prozoru. Jedva se uhvatio rešetki i bacio pogled na dvorište, ali mu sunce sa takvom svjetlosti zaslijepi oči da je prošlo puno vremena da ih na svjetlo dana obikne. Trepćući svakog trena Lazi je polako svanjivalo i on prepozna pukovnika Šimića gdje kao carski đeneral vrši smotru. Lazo iz sve snage viknu:

— Kako vjera, ubila te nevjera.

Da li su ove riječi dirnule generala ili je pak sve ovo bilo namješteno, Lazo ni sad, kao ni na Poštaku, nije znao. Znao je jedino da su mu nakon nekoliko dana skinute bukagije s nogu i ruku i da su ga u vojnom »špitalu« liječili. A onda je jednog dana pozvan kod generala, gdje mu je pročitana carska milost. Lazo je dobio i dozvolu da može slobodno ići kući.

Sve mu se činilo da i ona nije stvarnost. A kad je vidio dozvolu sa puno carskih pečeta, odjednom mu se povratila želja da što prije stigne kući.

Kad su se za njim zatvorila đeneralska vrata, đeneral se okrenu ađutantu koji je za zlatnim eksebenderima stajao đeneralu na usluzi:

— Korisnije je da kući dođe pomilovan hajduk nego sveti Lazo iz satnije Vuka Desnice.

Zatim kao da sam sa sobom priča, đeneral će:

— Prosti mu bože, kapetan je malo utekao Lazi.

KITICA OD SREBRNE SRME

Nikad Lazo sa toliko žudnje nije žurio kući kao ovog puta. A kako i ne bi kad joj se nakon šesnaest godina slobodan vraća. Razmišlja Lazo grabeći ljutom cestom kako je dao caru carevo i sad hita da sa bratom prione na posao i ispravi onaj ubogi nakrivljeni somić. Brat će mu pružiti ruku zahvalnicu za sve ono što je Lazo za njega propatio i učinio od onog časa kad je sa njega skinuo mušket i oslobodio ga rata sa Mađarima.

Kako će cvjetati kad ga snaha na glas na njegovu dolasku na pragu dočeka sa kruhom i soli i vikne blaženo:

— Dobro nam došao, domaćine i velika ti hvala za sve što si za našu kuću učinio.

On će odlomiti pogaču, zamočiti je u so i založiti. Založiće onu lijepu tanku pogaču što se mijesi i peče na velike dane njihove kuće.

A sinovci, njegovi sokolovi, pristupit će sagnutih glava stričevoj ruci i cjelivati je.

Ali se Lazo grdo prevario. Niti mu je brat skočio u zagrljaj. Niti ga snaha kruhom dočekala, a niti mu je rekla onu toplu riječ. Sinovci nisu pristupili njegovoj ruci. Rođena kuća ga je dočekala sagnutih glava i prigušenih uzdaha.

Čim ga je brat ugledao, sa čuđenjem ga upita:
— Da nisi...

Lazo brata također sa čuđenjem pogleda.

— Nisam utekao iz tamnice, nego me je, brate, carsko sunce ogrijalo i vratih se mome ognjištu. Ognjištu našeg čukundjeda Novice, đeda Jovana i našeg oca Dane.

Snaha zakuka:

— Brajo rođeni, ako si okajao carske grijehe, nijesi okajao grijeg pred bogom i našim svetim Jovanom... Ne donosi nam u kuću nesreću, jer si puno odsjekao ljudskih glava i kod boga sagriješio.

Sinovci mladi vičući kivno gledaju strikana:

— Satnik je rekao da ćeš davno doći s robije.

Lazu obliše suze i progovori ranjeni hajduk:

— Rođeni moji, je li me tako dočekuje rođeno ognjište, na čiji sam oltar primio brojne žrtve? Za babu Smiljanu, za čukundjeda Novicu, za braću čije kosti trunu u Taliji... Za Bjelajac Jovanku i sve naše junake pale od Kosova do današnjeg dana — nabrajao je ranjeni hajduk i kupio svoj sirotinjski prtljanjak. Otišao je sijedom svešteniku i cjelivao staračku ruku. Starac drhtavom rukom pogladi Lazino lice i preko isposničke brade mu reče:

— Mala je ova crkva, sine, da može oprostiti tvoje grijehe.

— Čestiti svešteniče, a Miloš, a Marko, a starina Novak — buncao je Lazo...

Svešteniku potekoše suze...

— Idi u manastir i sve će ti biti oprošteno...

ooo

Očišćen Lazo se na vršaj kolača vrati iz manastira. Kuša sveto koljivo i ode u kolo. Zaigrao je kraj Mare sa uranka. Nikad toliko sreće nije se sabilo u Lazino srce. Igrali su dok su ih mlade noge nosile, a onda progovori Lazo.

— Možem li, Maro, poslati jabuku?

— Možeš, Lazo, ja je u srcu nosim još sa Bojane.

ooo

Na svetog Savu na Lazinoj kapi vijorilo se ravno česnaest kita od srebrne srme. Svaku je Lazo zadjevao kraj velike kite, kad bi se navršila godina hajdukovanja. Danas je ustakao crvenu kapu da se kite uz Maru Stoisavljević zavijore, a za dobro raspoloženje kuma Vuka Desnice i starog svata Save Šujice...

ooo

Opet puška na Poštaku... To Lazo Škundrić šalje glas u brda da se kraj njegovog ognjišta rodio sin.

MJESTO POGOVORA

Vino pije Novak i Radivoj
a kod Bosne kod vode studene
kod nekoga kneza Bogosava;
a kad su se vina ponapili,
knez Bogosav stade besjediti:
»Pobratime, Starina Novače,
kaži pravo, tako bio zdravo,
sa šta, brate, ode u hajeduke?
Kakva tebe oćera nevolja
vrat lomiti, po gori hoditi,
po hajduci, po lošu zanatu,
a po tsarost, kad ti nije vrijeme?«
Veli njemu Starina Novače:
»Pobratime, kneže Bogosave,
kad me pitaš, pravo da ti kažem:
jest mi bilo za nevolju ljutu.
Ako moraš znati i pamtiti
kad Jerina Smederevo gradi,
pa naredi mene u agartluk,
argatovah tri godine dana,
i ja vukoh drvlje i kamenje
sve uz moja kola i volove,
a za pune do tri godinice,
ja ne stekoh pare ni dinara,
ni zasluži na noge opanke!
I to bih joj, brate, oprostio.
Kad sagradi Smedereva grada,
onda stade pa i kule zida,

pozlaćuje vrata i pendžete,
pa nametnu namet na vilajet,
sve na kuću po tri litre zlata —
to je, brate, po trista dukata!
Ko imade, i predade blago;
ko predade, onaj i ostade.
Ja sam bio čovek siromašan,
ne imadoh da predadem blago,
uzeh budak, čim sam argatovô,
pa s budakom odoh u hajduke,
pa se niđe zadržat ne mogah
u državi Jerine proklete,
već pobjegoh do studene Drine,
pa se maših Bosne kamenite.
A kad dođoh blizo Romanije,
tu sam turske svatove susreo —
oni vode kadunu đevojku.
Svi svatovi s mirom prolazili,
zaostalo Ture mladoženja
na doratu, konju velikome,
ono ne šće da prolazi mirom,
već poteže trostruku kandžiju
(tri su na njoj lule od tumbaka),
pa udara mene po plećima.
Tri put sam ga bogom pobratio:
»Molim ti se, Ture mladoženja,
a tako ti sreće i junaštva!
i tako ti sretnoga veselja!
prođi me se, hajde putem s mirom,
vidiš da sam čovek siromašan«.
Opet Ture da s'okani neće,
već me stade većma udarati.
Kad je mene malo zaboljelo,
i ja sam se vrlo razljutio,

pa petegoh budak sa ramena
te udarih Ture na doratu.
Kako sam ga lako udario,
umah sam ga s konja oborio,
i k njemu sam onda priletio;
udarih ga još dva i tri puta
dok sam njega s dušom rastavio;
vatih mu se rukom u džepove,
kod njeg'nađoh do tri kese blaga,
pa ih puštah sebi u njedarca;
otpasoh mu sablju od pojasa,
njem'otpasah, a sebi pripasah;
ostavih mu budak više glave,
da čim će ga zakopati Turci,
pa posjedoh njegova dorata,
odoh pravo gori Romaniji.
To gledaju svi turski svatovi,
ne šćedoše meni ni ćerati,
ja ne šćeše, jali ne smjedoše.
Evo ima četr'est godina,
Romaniju goru obiknuo,
bolje brate, nego moje dvore;
jer ja čuvam druma kroz planinu,
dočekujem Sarajlije mlade,
te otimah i srebro i zlato
i lijepu čohu i kadifu,
odijevam i sebe i društvo;
a kadar sam stići i uteći
i na strašnu mjestu postajati.
Ne bojim se nikoga do boga«!

Vuk Stefanović Karadžić
(Starina novak i knez Bogosav
— srpske narodne pjesme —
knjiga III)

NEPRESUŠNO VRELO...

Čini se da je ovakva knjiga — Lička legenda — nedostajala našem čitaocu. Da ga kao istorijska čitanka povede na tren u prošlost, koju na živ, čist i topao način prelije u spektar, kakav upravo nedostaje našoj mladoj generaciji.

Starije i srednje generacije rado su se vraćale prošlosti da bi iz nje crpjele snagu za budućnost. S najmlađom generacijom je drugačije, odrasla u socijalizmu, rješena bremena nacionalnih i socijalnih problema, ona živi bezbrižnije i rado poseže za lakim, sladunjavim štivom, tipa romančića i stripova, što ih sa svih strana zapljuskuju zbog komercijalnog, a bez imalo odgojnog i patriotskog efekta.

Stoga nam je ova knjiga, koja priča o našoj prošlosti, nepresušno vrelo naše narodne tradicije i običaja u svijetlu divnih krajolika, upravo danas neophodna. Ili kao što reče G. Rupčić (»Sa Prisoja«).

»Taj divan, ta čovjekova potreba za sugovornikom postaje sve to veća, što ubrzanije juri vlak potrošačkog mentaliteta i pobire na stanicama i stajalištima staro i mlado«.

Dobro je što su autor i uredništvo knjigu dopunili predgovorom i pogovorom, umjesto uobičajenog načina, i tako nas postepeno uveli u radnju i zbivanja u nekadašnjoj Vojnoj krajini.

Vrijedno je ovu povjesnicu pročitati i upoznati njezin, a uvijek naš svijet.

Jovanka Uzelac